

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η σύγχρονη αστική τάξη δημιούργησε τόσο ισχυρά μέσα παραγωγής και ανταλλαγής που μοιάζει με το μάγο που δεν καταφέρνει πια να κυριαρχήσει πάνω στις καταχθόνιες δυνάμεις που κάλεσε ο ίδιος (...) Στις κρίσεις ξεσπά μια κοινωνική επιδημία που σε κάθε άλλη, προηγούμενη εποχή θα φαινότανε σαν παραλογισμός, η επιδημία της υπερπαραγωγής »

Μαρξ-Ένγκελς, Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Επανάληψη βασικών σημείων Μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας Ι.
2. Από τις αξίες στις τιμές παραγωγής. Ζητήματα θεωρητικής και εμπειρικής συζήτησης.
3. Η μαρξική θεωρία για τον ανταγωνισμό και η σχετική μαρξιστική συζήτηση.
4. Η συσσώρευση, η κύκλωση και η περιστροφή του κεφαλαίου.
5. Το εμπορικό και το τοκοφόρο κεφάλαιο.
6. Η συζήτηση γύρω από την παραγωγική και τη μη παραγωγική εργασία. Μαρξικές κατηγορίες και Εθνικοί Λογαριασμοί.
7. Η αναπαραγωγή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου.
8. Ο νόμος της Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού Κέρδους και η σχετική συζήτηση.
9. Η μαρξιστική συζήτηση γύρω από τα αίτια της καπιταλιστικής κρίσης.
10. Ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην Ελλάδα.

ΒΑΣΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τι είναι η καπιταλιστική οικονομική κρίση και ποιες οι βασικές ερμηνείες της;
2. Ποιες είναι οι βασικές μαρξιστικές θεωρίες κρίσης;
3. Πώς συνδέεται ο νόμος της ΠΤΠΚ με το ξέσπασμα της κρίσης;
4. Σε τι συνίσταται η θεωρία περί «Συμπίεσης των Κερδών» (Profit Squeeze);
5. Σε τι συνίσταται η θεωρία της υποκατανάλωσης;
6. Τι ισχυρίζεται η μαρξιστική βιβλιογραφία για την πρόσφατη κρίση;
7. Πώς διερευνούμε εμπειρικά την ισχύ αυτών των θεωριών;
8. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια της πρόσφατης κρίσης που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2007;
9. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια της πρόσφατης μακρόχρονης κρίσης στην Ελλάδα;

-
1. Τι είναι η καπιταλιστική οικονομική κρίση και ποιες οι βασικές ερμηνείες της;

ΥΠΗΡΧΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΠΡΙΝ ΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ;

- «Κρίσεις» στην αρχαιότητα λόγω νόθευσης νομίσματος.
- «Κρίσεις» στο Μεσαίωνα σε Αγγλία, Γαλλία, Ισπανία λόγω των μεταξύ τους συγκρούσεων.
- «Κρίση» στα μέσα του 19^{ου} αιώνα λόγω της επιδημίας της πανούκλας που ξεκλήρισε το 1/2 του πληθυσμού της Ευρώπης.

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

19^{ος} αιώνας

- 1825
- 1836
- 1847
- 1856
- 1866
- 1873
- 1882
- 1890

20^{ος} αιώνας

- 1900
- 1907
- 1914
- 1920
- 1929
- 1937
- 1949
- 1973
- 1980
- 1990

21^{ος} αιώνας

- 2001
- 2007
- 2020

ΕΞΩΓΕΝΕΙΣ Ή ΕΝΔΟΓΕΝΕΙΣ ΟΙ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ;

«Οι αστοί προσεγγίζουν κάθε νέα κρίση ως μεμονωμένο φαινόμενο που εμφανίζεται για πρώτη φορά στον ορίζοντα της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, αποδίδουν την εμφάνισή της σε γεγονότα, κινήματα και παράγοντες που είναι χαρακτηριστικοί ή φαίνονται να είναι χαρακτηριστικοί για την περίοδο που μόλις ολοκληρώθηκε μεταξύ του προτελευταίου και του τελευταίου κλονισμού. **Αν οι φυσικοί ακολουθούσαν την ίδια παιδαριώδη μέθοδο, ο κόσμος μας θα ξαφνιαζόταν ακόμα και με την επανεμφάνιση κάποιου κομήτη (...)** Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε νέας εμπορικής κρίσης δεν επιτρέπεται να επισκιάζουν τις πλευρές που είναι κοινές για όλες τις κρίσεις».

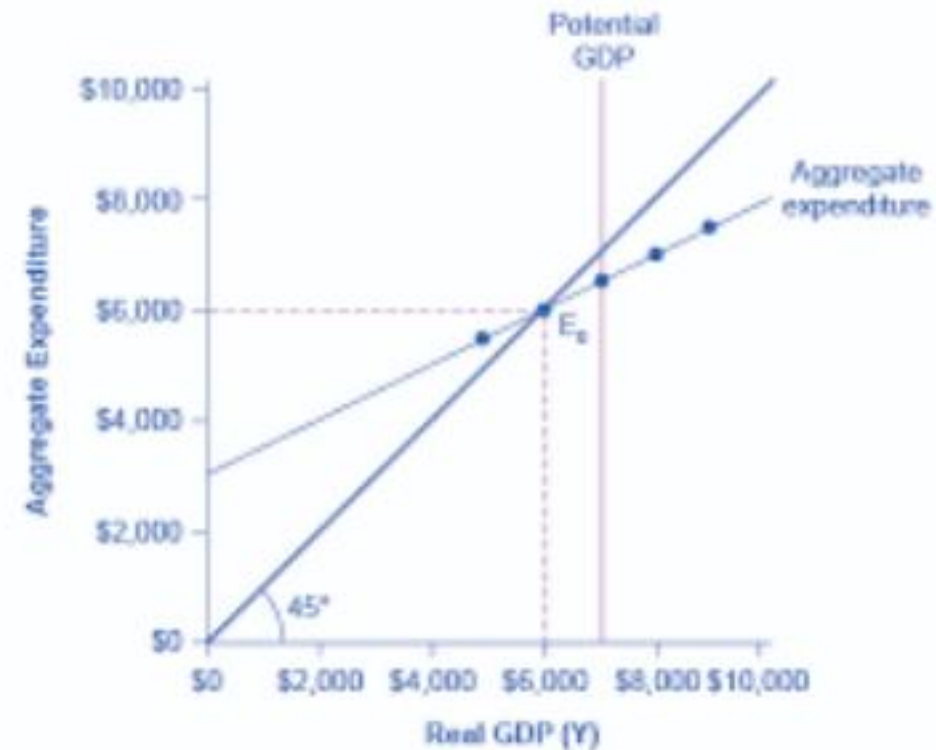
Κ. Μαρξ, *Μαρξ-Ένγκελς: Κείμενα για την οικονομική κρίση*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ. 152-3

SAY KAI KEYNES

Ο νόμος του Say

Ο Κεϋνσιανός σταυρός

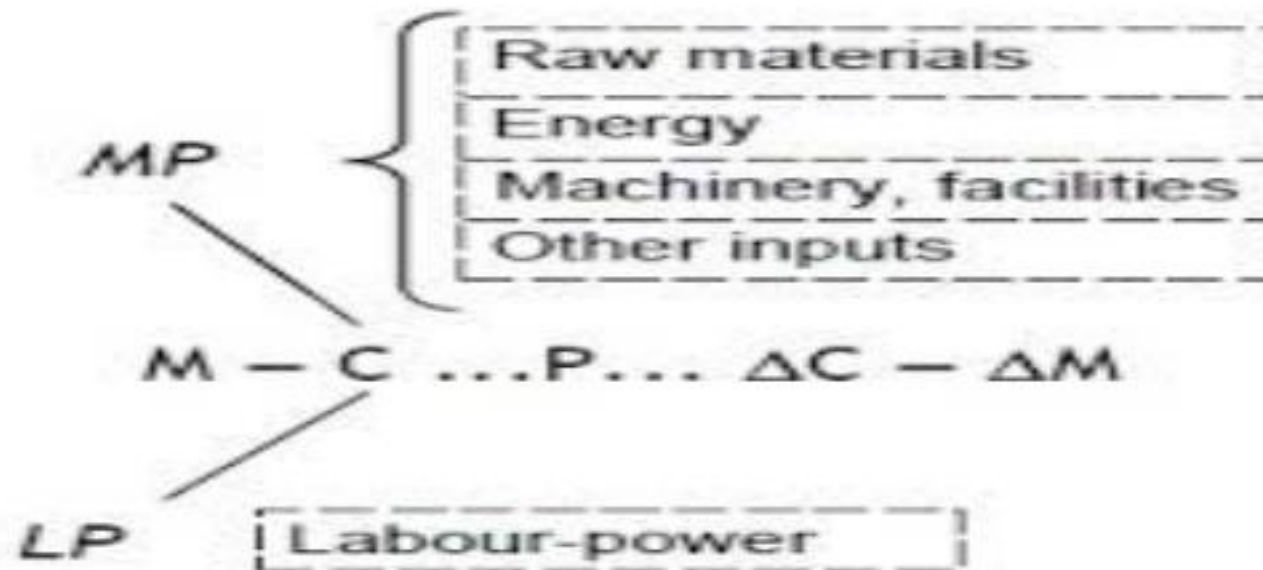
Ο ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ SAY ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ KEYNES

Στοιχείο	Νόμος του Say	Κριτική Κέυνς
Σχέση προσφοράς-ζήτησης	Η προσφορά δημιουργεί ζήτηση	Η ζήτηση μπορεί να είναι ανεπαρκής
Μηχανισμός ισορροπίας	Αυτόματη, μέσω αγοράς	Απαιτείται κρατική παρέμβαση
Ανεργία	Βραχυχρόνιο και προσωρινό φαινόμενο	Μπορεί να είναι μακροχρόνιο και σοβαρό
Ρόλος αποταμίευσης	Πάντα μετατρέπεται σε επένδυση	Η αποταμίευση μπορεί να «μπλοκάρει» την οικονομία

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΠΕΥΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Theoretical traditions/schools	Micro view-Unit of analysis (method)	Macro-Long Run view
Neoclassical	Methodological individualism-cooperation-optimization-order	Harmonious development, crisis-free
Keynes	Similar method with N-C-“sticky” wages and prices, “aggregate demand”	Insufficient effective demand problems ----> state intervention capable of solving those problems
Post-Keynesians	Market power and oligopoly/monopoly markup ($P = k + mk$), conflict between workers and capitalists, producers and buyers	Cooperation possible at the macro level --→ corporatism, right path found through the guidance of the state
Ricardo*	social classes and class conflict in distribution, workers-capitalists-landlords	Diminishing marginal returns in land and gloomy long-run perspectives for the system (contradictory development)
Sraffians (Neo-Ricardians)*	Class struggle and distributive conflict - no theory of value	Conjunctural (profit squeeze in the 1970s-80s)
Marx *	Capital-Labor conflict, exploitation, (capitalist) competition	Inherent contradictions, crisis (due to the LFRDP), historical Capitalist Mode of Production

ΠΩΣ ΟΡΙΖΕΤΑΙ Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ;

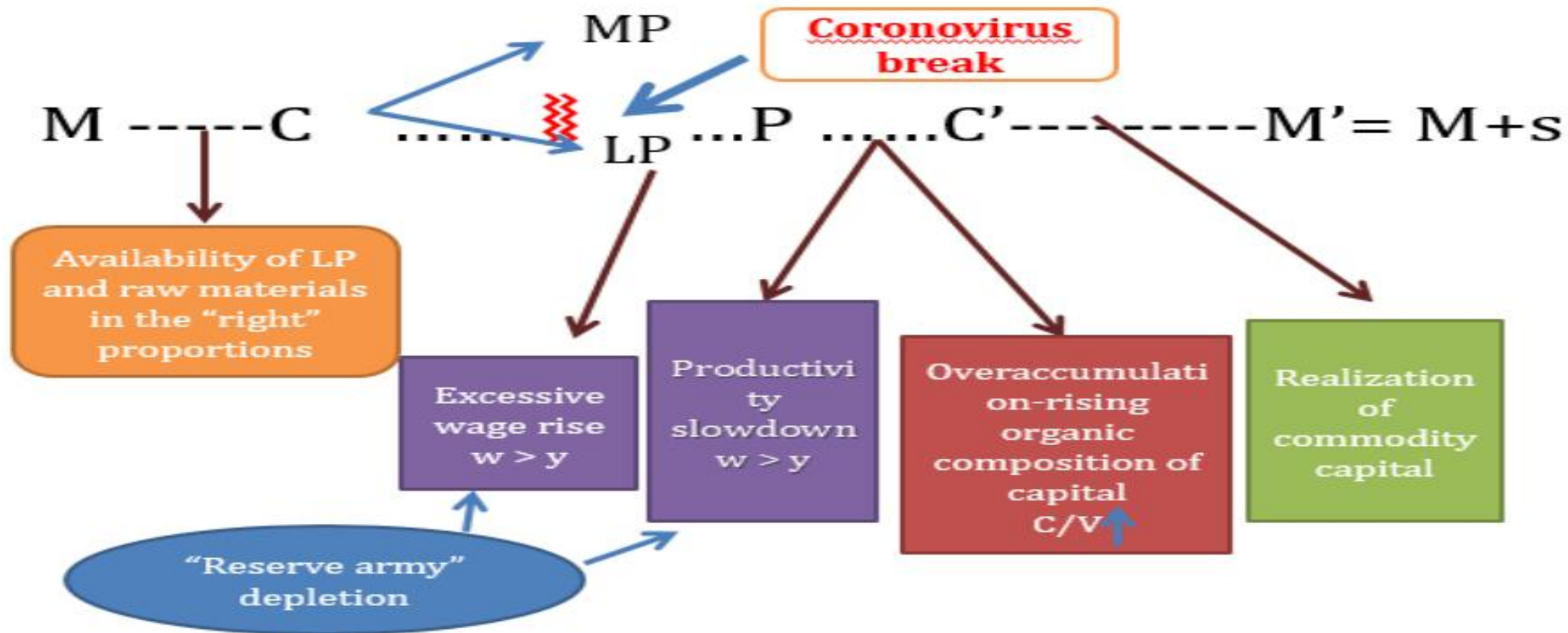

Καπιταλιστική οικονομική κρίση:
Η διακοπή της διευρυμένης αναπαραγωγής του
συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου

2. Ποιες είναι οι βασικές μαρξιστικές θεωρίες κρίσης;

ΤΑ ΠΙΘΑΝΑ ΣΗΜΕΙΑ ΡΩΓΜΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΡΙΣΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ταξινόμηση μαρξιστικών θεωριών κρίσης

Θεωρίες Κρίσης				
Αναγκαιότητα		Οικονομικός μηχανισμός		
Εγγενείς	Συγκυριακές	Υποκατανάλωση	Συμπίεση κερδών	Νόμος της ΙΓΠΚ

Πηγή: Μανιάτης Θ, Τσαλίκη Π., Τσουλφίδης Λ., 1999, *Ζητήματα Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ. 140

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ ΤΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΡΙΣΗΣ

- **Underconsumption/lack of effective demand:** unequal (class) income distribution, restricted purchasing power of the working class possibly worsened by the power of monopolies ----→ demand gap, economic stagnation, not a sharp crisis
- **“Profit squeeze”:** secularly or conjuncturally increased strength of the working class at the economic or the state/public level (wage and/or social wage induced profit squeeze) threatening the reproduction of the system. “Regulation school”, SSA: emphasis on “social contracts” and strong productivity growth making room for real wage and profit rate increases at the same time until the (possible or certain) break of the accords.
- **Marxian Law of the FROP:** capitalist competition, technical change, mechanization, capitalization (K/Y ↑) increase of unproductive labor, decrease of productive labor, value and surplus value --→ falling rate of profit, despite a rising s/v
- **Disproportionalities:** anarchic, unplanned, unequal development of different strategic sectors in a capitalist economy, and similarly uneven contractions and recessions after overexpansion of certain crucial sectors.

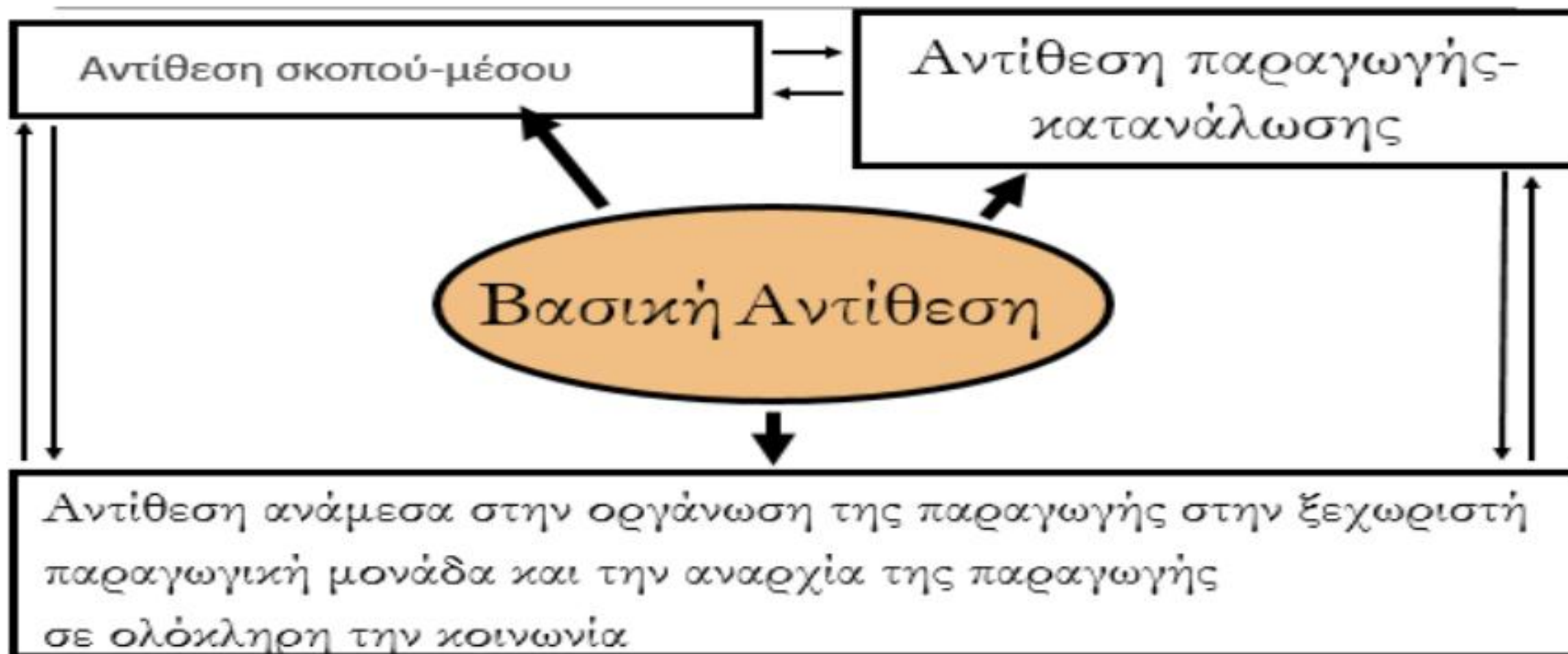
ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΡΙΣΗΣ ΣΕ ΕΓΓΕΝΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΥΡΙΑΚΕΣ

Nature/Mechanism	Law of the falling rate of profit	Underconsumption / Lack of Effective Demand	Overaccumulation - profit squeeze	Disproportionalities
Inherent /necessity (εγγενείς)	+	+(Luxemburg)		+
Possibility/Conjunctural (συγκυριακές)		+(Baran/Sweezy)	+	“Financialization” Fiscal crisis
“Middle-range” (μέσου βεληνεκούς)			Social Structures of Accumulation-Regulation School	

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΑΖΑΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΕΡΔΩΝ ΣΤΙΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΡΙΣΗΣ

- **Θεωρία Υποκατανάλωσης** (έλλειψης επαρκούς ενεργού ζήτησης): Η (δυνητική) μάζα της υπεραξίας, S , των κερδών, Π , του πλεονάσματος, είναι πολύ μεγάλη σε σχέση με την ενεργό ζήτηση που υπό κανονικές συνθήκες δημιουργεί το σύστημα και δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με συστηματικό τρόπο.
- **Θεωρία «συμπίεσης των κερδών** - από τους μισθούς ή τον (καθαρό) κοινωνικό μισθό»: Η μάζα της υπεραξίας, S ή των κερδών (Π) για διάφορους λόγους σε διάφορες εκδοχές της θεωρίας είναι πολύ μικρή σε σχέση με τους μισθούς, W ή το συνολικό (μετά από φόρους και μεταβιβάσεις) μερίδιο των μισθών στο εθνικό εισόδημα.
- **Νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους**: Η μάζα της υπεραξίας, S , ή των κερδών (Π) είναι πολύ μικρή σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο ($C + V$) και ιδίως σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο και το ύψος/επίπεδο της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου, C/V . Επιπρόσθετα, στη σύγχρονη εκδοχή του νόμου, μεγάλο μέρος της υπεραξίας μπορεί να απορροφάται από κόστη μη παραγωγικών δραστηριοτήτων μειώνοντας περισσότερο τα κέρδη και το ποσοστό κέρδους.

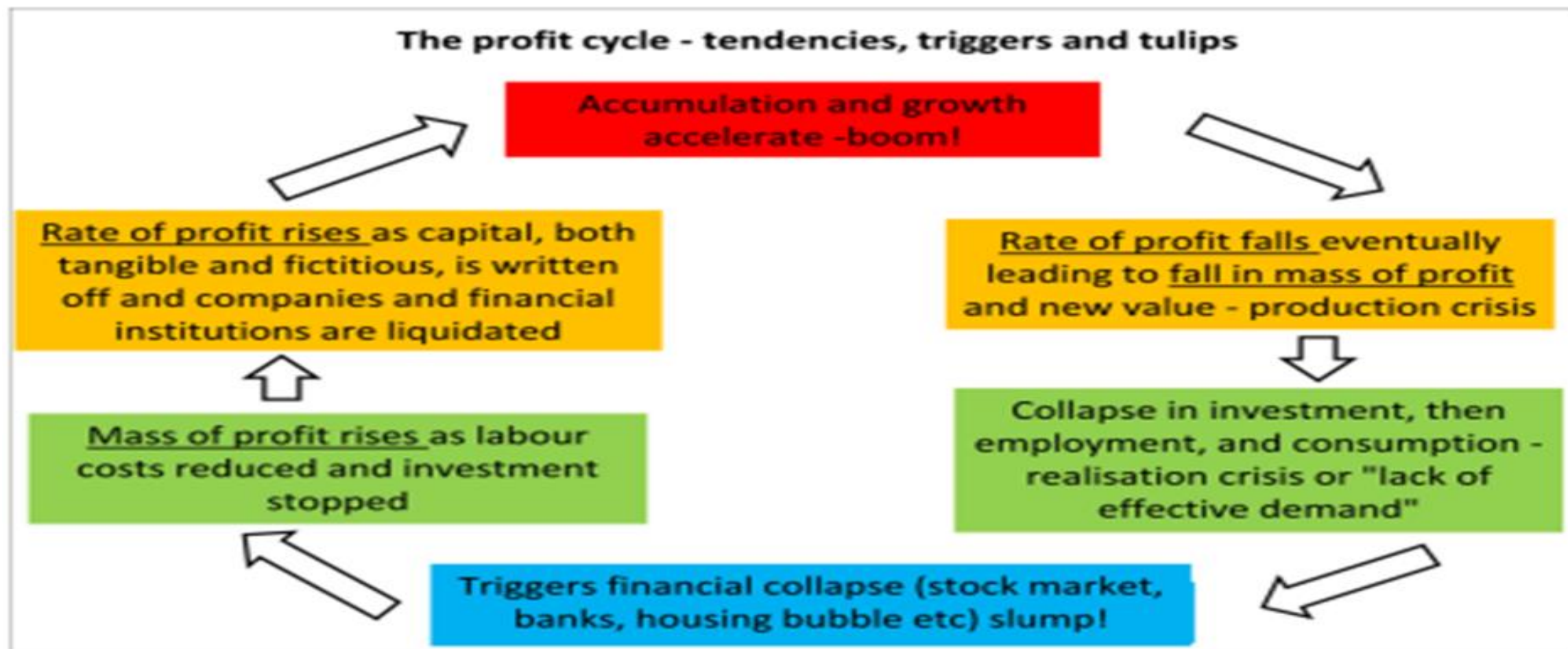
ΒΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗ

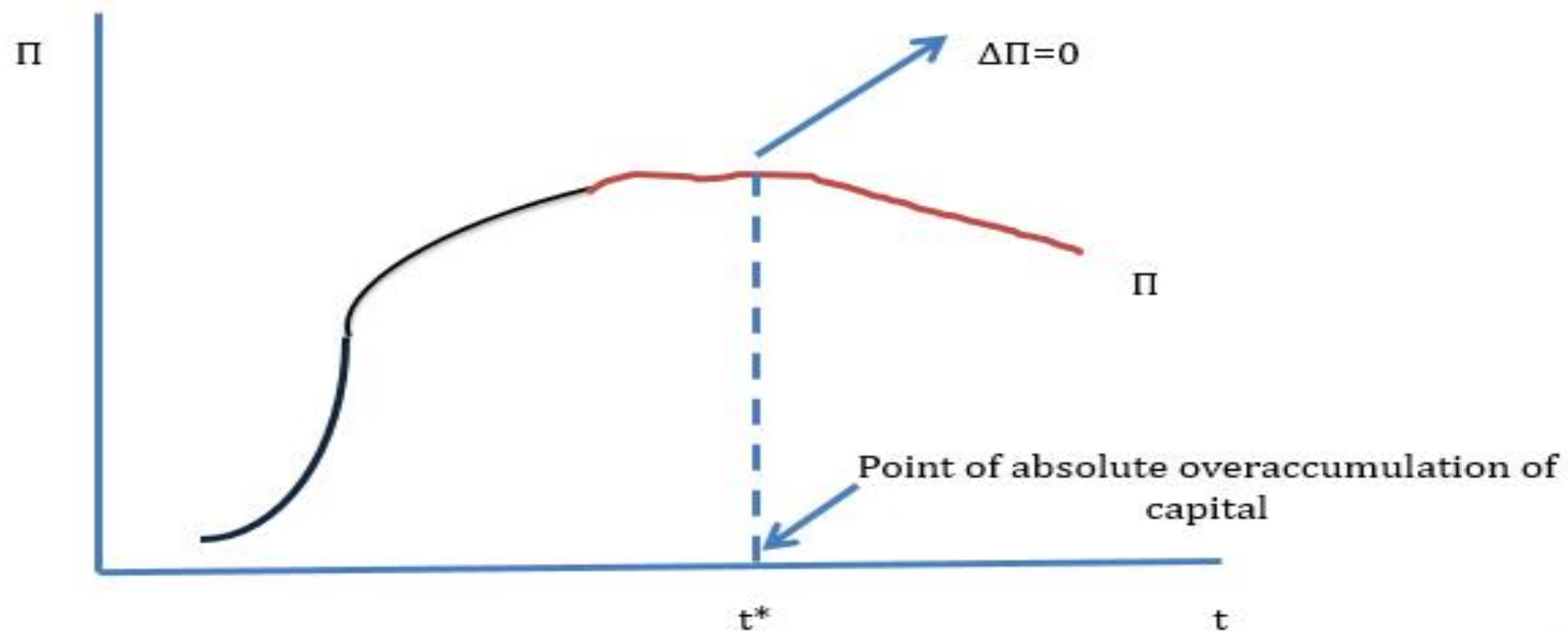
3. Πώς συνδέεται ο νόμος της ΠΤΠΚ με το ξέσπασμα της κρίσης;

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΤΠΚ ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΥΚΛΟ

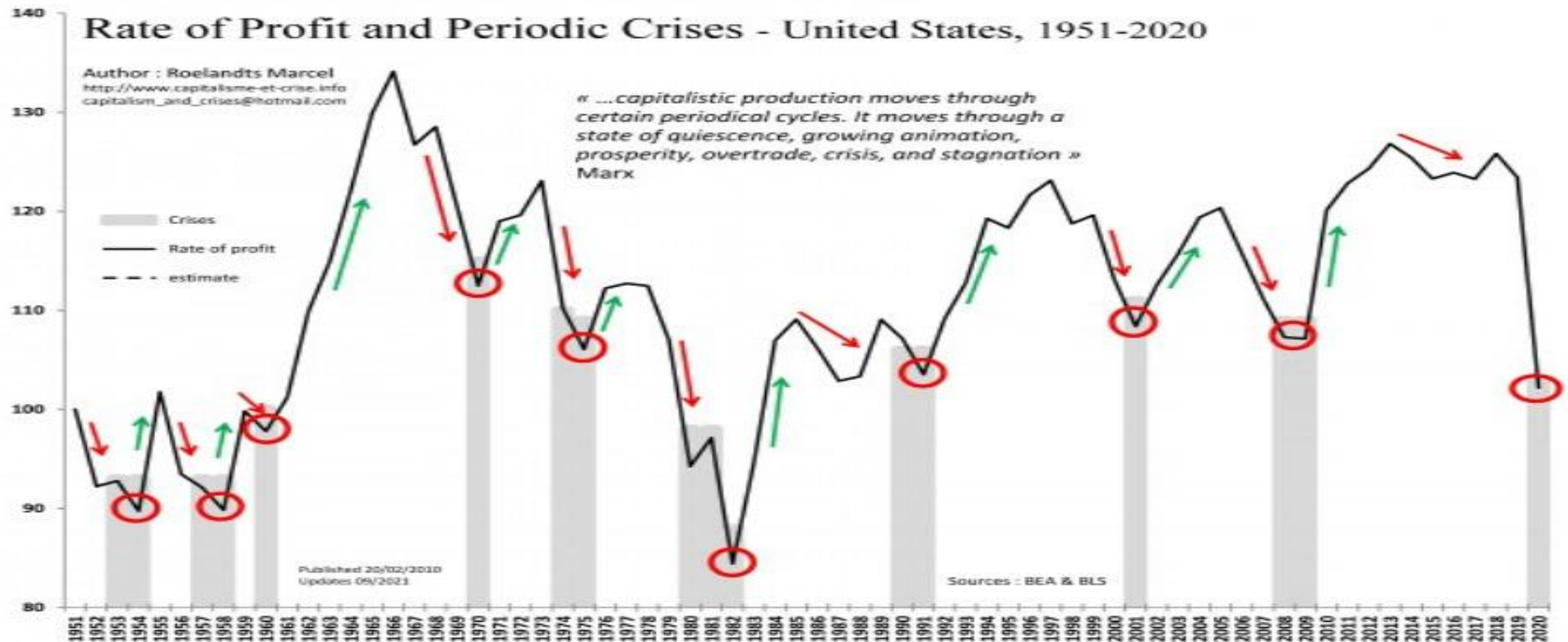

ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΥΠΕΡΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

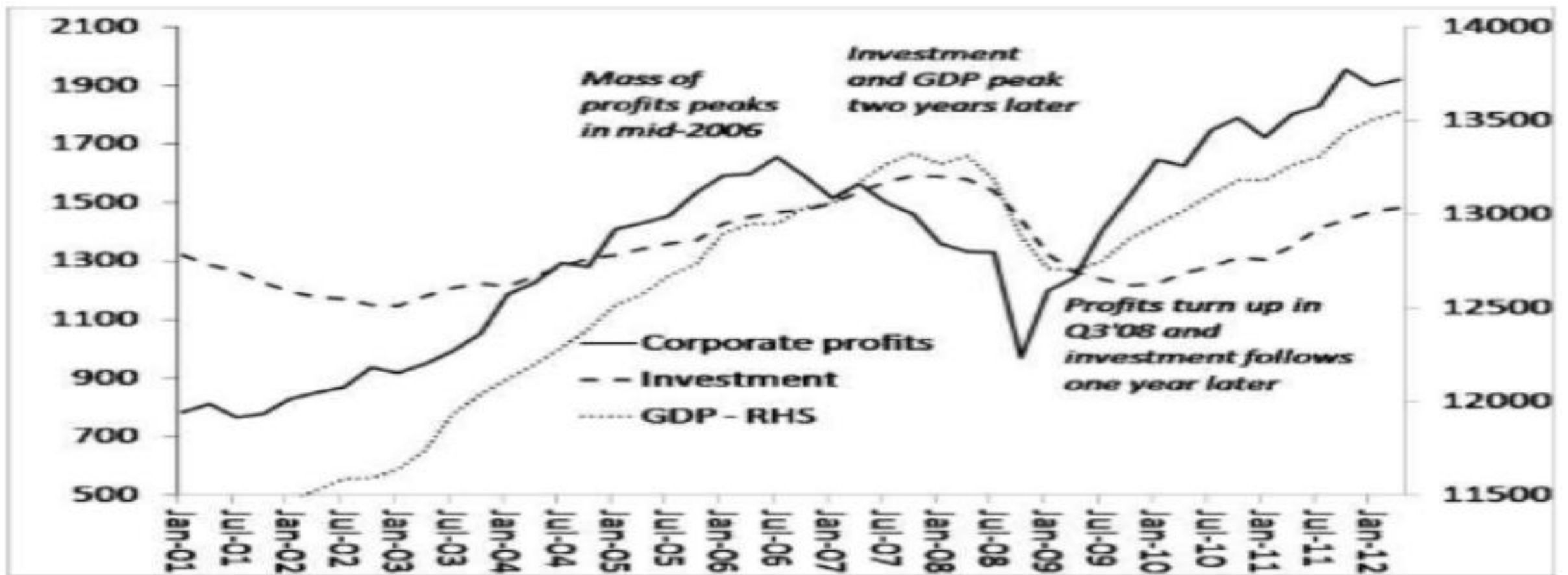
$$r = \frac{\Pi}{K} \Rightarrow \Pi = rK \Rightarrow \Delta \Pi = \Delta r + \Delta K(I) \Rightarrow$$
$$\Delta \Pi = \Delta r \downarrow + \Delta K \uparrow \Rightarrow \Delta \Pi \text{ -----} \rightarrow 0 \text{ --} \rightarrow 1 \text{ --} \downarrow \rightarrow \text{.....}$$

% ΚΕΡΔΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ, ΗΠΑ, 1951-2020

ΤΑ ΚΕΡΔΗ ΟΔΗΓΟΥΝ ΤΙΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (ΟΧΙ ΤΟ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΟ)

Michael Robert blog: Tendencies, triggers and tulips - The causes of the crisis: the rate of profit, overaccumulation and indebtedness

ΤΑ ΚΕΡΔΗ «ΟΔΗΓΟΥΝ» ΤΙΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

Source: FRED, author calculations on request

Source: Michael Roberts blog: Profits: Margins and Rates

Η ΜΑΖΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΚΕΡΔΟΥΣ

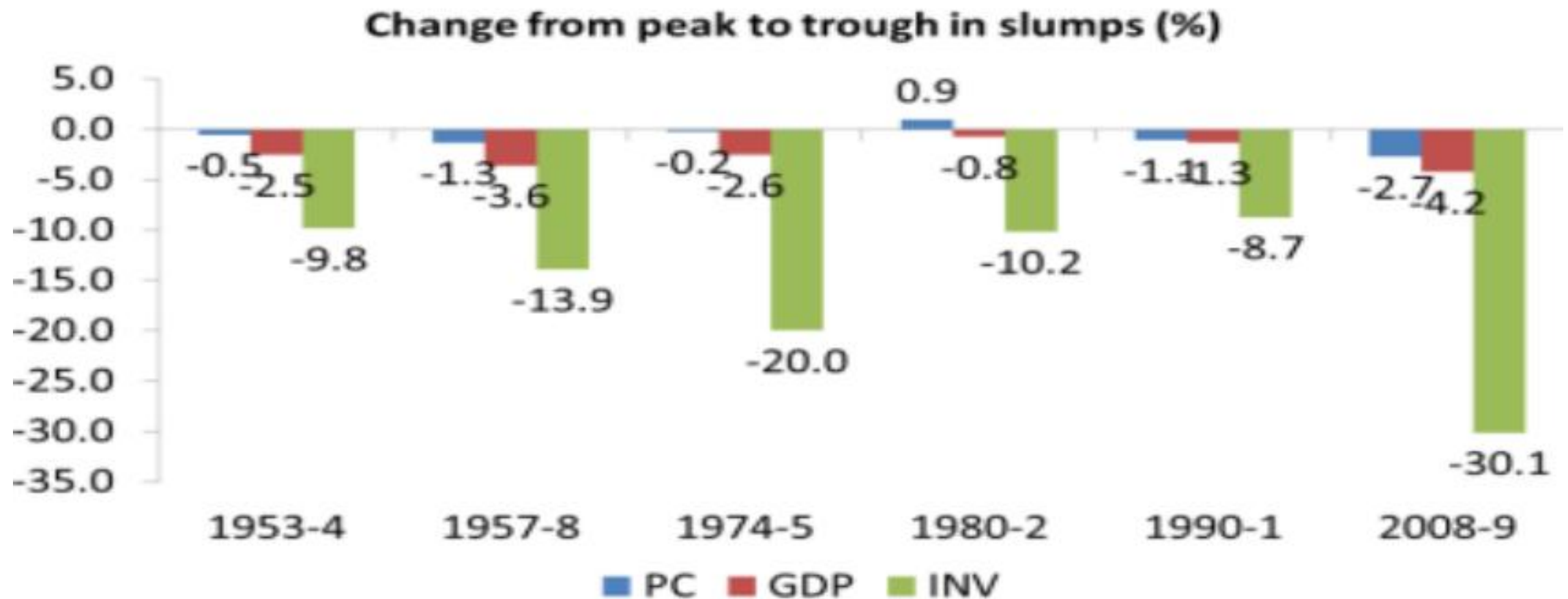
Rate and Mass

	Big (\$)	Small (\$)	Total (\$)	ROP %	Chg (\$)
y1	100.0	10.0	110.0	10.0	
y2	110.0	11.0	121.0	5.0	11.0
y3	115.5	11.6	127.1	2.5	6.1
y4	118.4	11.8	130.2	1.0	3.2
y5	119.6	12.0	131.5	0.5	1.3
y6	120.2	12.0	132.2	0.2	0.7
y7	120.4	12.0	132.5	0.2	0.3
y8	120.7	12.1	132.7	0.1	0.3
y9	120.8	12.1	132.8		0.1

The Great Recession

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ROP (%)	17.4	17.8	18.6	19.0	19.2	17.4	15.9	15.5
Mass (\$bn)	3208	3391	3685	4043	4407	4292	4103	4118
ROP ann growth (%)	2.1	4.3	2.2	1.0	-9.2	-8.6	-2.8	13.5
Growth in mass (%)	3.5	3.4	8.5	9.0	8.3	5.7	6.4	-2.9

Η ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ Ή Η ΕΠΕΝΔΥΣΗ Ο ΒΑΣΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ;

ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΕΙΤΕ ΜΕ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΕΙΤΕ ΜΕ ΑΥΞΗΣΗ ΤΟΥ % ΚΕΡΔΟΥΣ

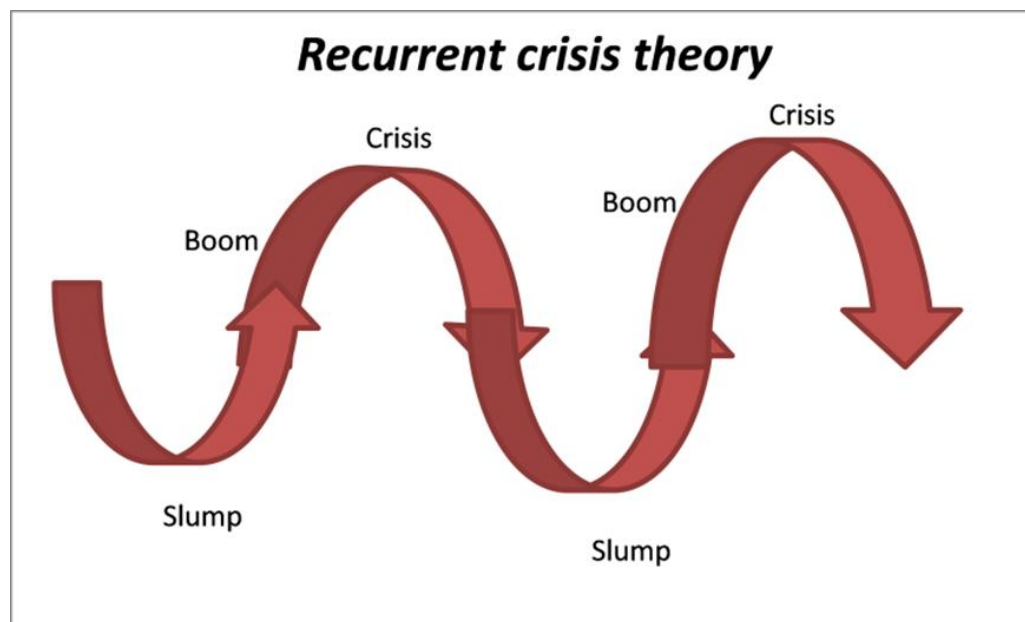
Κρίση-ρήγμα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου: Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους (που για κάποιο διάστημα συμβαδίζει με αύξηση της μάζας των κερδών ακόμη και με μεγάλους ρυθμούς ανάπτυξης) αναπόφευκτα οδηγεί σε στασιμότητα ή και μείωση **της μάζας των κερδών**, εξέλιξη που σηματοδοτεί την έναρξη της κρίσης με δραστική μείωση των επενδύσεων, μείωση του ΑΕΠ, αύξηση της ανεργίας, κλπ. «Το ίδιο το κεφάλαιο είναι το πραγματικό εμπόδιο ...» Αν η πολιτική, επαναστατική αντίδραση των κυριαρχούμενων τάξεων δεν ανατρέψει και δεν αντικαταστήσει τον τρόπο παραγωγής με έναν άλλο ριζικά διαφορετικό, τότε

- Η σημαντική αύξηση του ποσοστού υπεραξίας
- Η απαξίωση, ή καταστροφή μεγάλου μέρους του παγίου κεφαλαίου
- Στις σύγχρονες συνθήκες, η πιθανή δραστική μείωση του λόγου μη παραγωγικής προς παραγωγική εργασία
- Πιθανές νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις, νέα προϊόντα

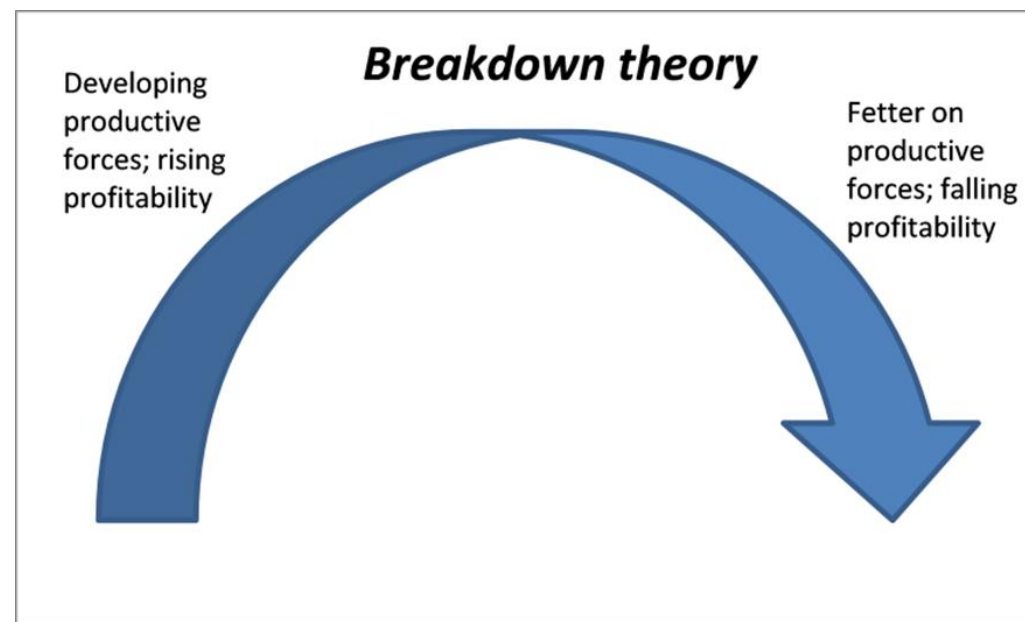
Μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες για ανάκαμψη της κερδοφορίας του κεφαλαίου και του συστήματος (από όλο και χαμηλότερη βάση/αφετηρία;)

ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ Ή ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ;

Θεωρία Κρίσης

Θεωρία Κατάρρευσης

Combined

Secular trend

**Recurrent crises of
boom and slump**

---

4. Σε τι συνίσταται η θεωρία περί «Συμπίεσης των Κερδών» (Profit Squeeze);

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ «PROFIT SQUEEZE»

$$r = \frac{\Pi}{K} = \frac{Y - W}{K} = \frac{\left(\frac{Y}{Y}\right) - \left(\frac{W}{Y}\right)}{\left(\frac{K}{Y}\right)} = \frac{1 - \left(\frac{W}{Y}\right)}{\left(\frac{K}{Y}\right)} = \frac{1 - \frac{\left(\frac{W}{N}\right)}{\left(\frac{Y}{N}\right)}}{\left(\frac{K}{Y}\right)} = \frac{1 - \frac{w}{y}}{\left(\frac{K}{Y}\right)}$$

With K/Y = constant or slightly rising (by choice of the individual capitalists) the rate of profit will fall only if the growth rate of wages is greater than the rate of growth of productivity.

$$\frac{dw}{w} > \frac{dy}{y}$$

This can happen if a) protracted full employment prevails depleting the reserve army b) the welfare state protects labor from the vagaries of the labor market c) workers shirk and consciously sabotage productivity (growth) d) productivity growth is reduced as the gains from the prevalent “technological paradigm” are exhausted and real wage growth stays at the same rate.

a, b) ---→ Glyn and Sutcliffe (1972, 1975), Body and Crotty (1975)

c) --→ Social Structures of Accumulation School

d) ----→ Regulation School

TA PEYMATA «SOCIAL STRUCTURES OF ACCUMULATION» KAI «REGULATION SCHOOL»

“social contracts” and/or new «technological paradigms»
(?)

productivity (y) $\uparrow$ ----- $\rightarrow$ distribution ($s/v \uparrow \rightarrow \Pi \uparrow$),

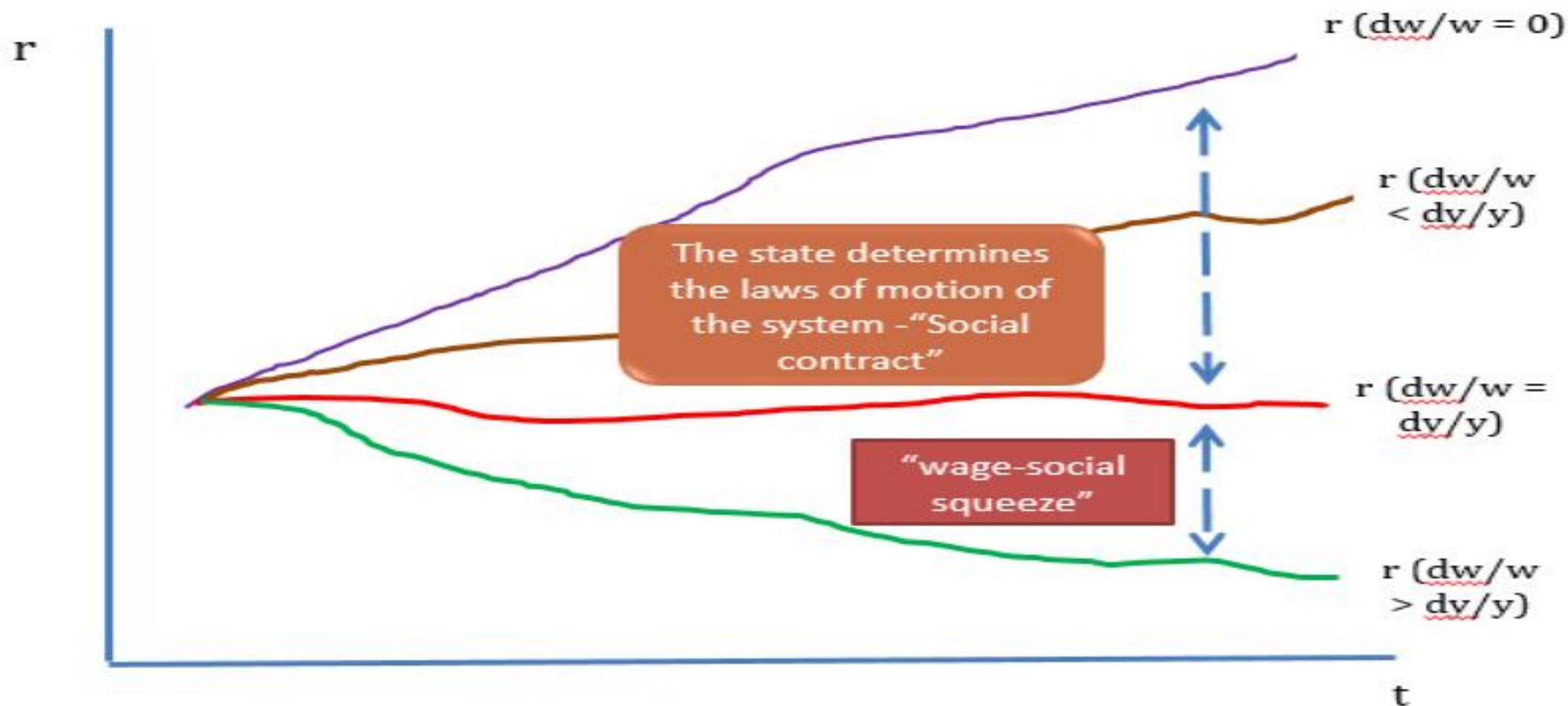
technical change ($C/V = \underline{ct} \rightarrow K/Y = \underline{ct}$)

$r (= \Pi/K) \uparrow$ ----- $\rightarrow$ GDP (Y) $\uparrow$ and $(Y/N) \uparrow$ ----- $\rightarrow$ $I \uparrow$ --- $\rightarrow$ $I/K \uparrow$ ---

--- $\rightarrow$ $y \uparrow$ ----- $\rightarrow$ UR $\downarrow$ ---- $\rightarrow$ $w \uparrow$, $\underline{nsw} \uparrow$ ----- $\rightarrow$ at some point

break of the accords ---- $\rightarrow$ $y \downarrow$, $r \downarrow$ ----- $\rightarrow$ (Y/N) , $I \downarrow$ ---- $\rightarrow$
UR $\uparrow$, $w \downarrow$, $\underline{nsw} \downarrow$ .....

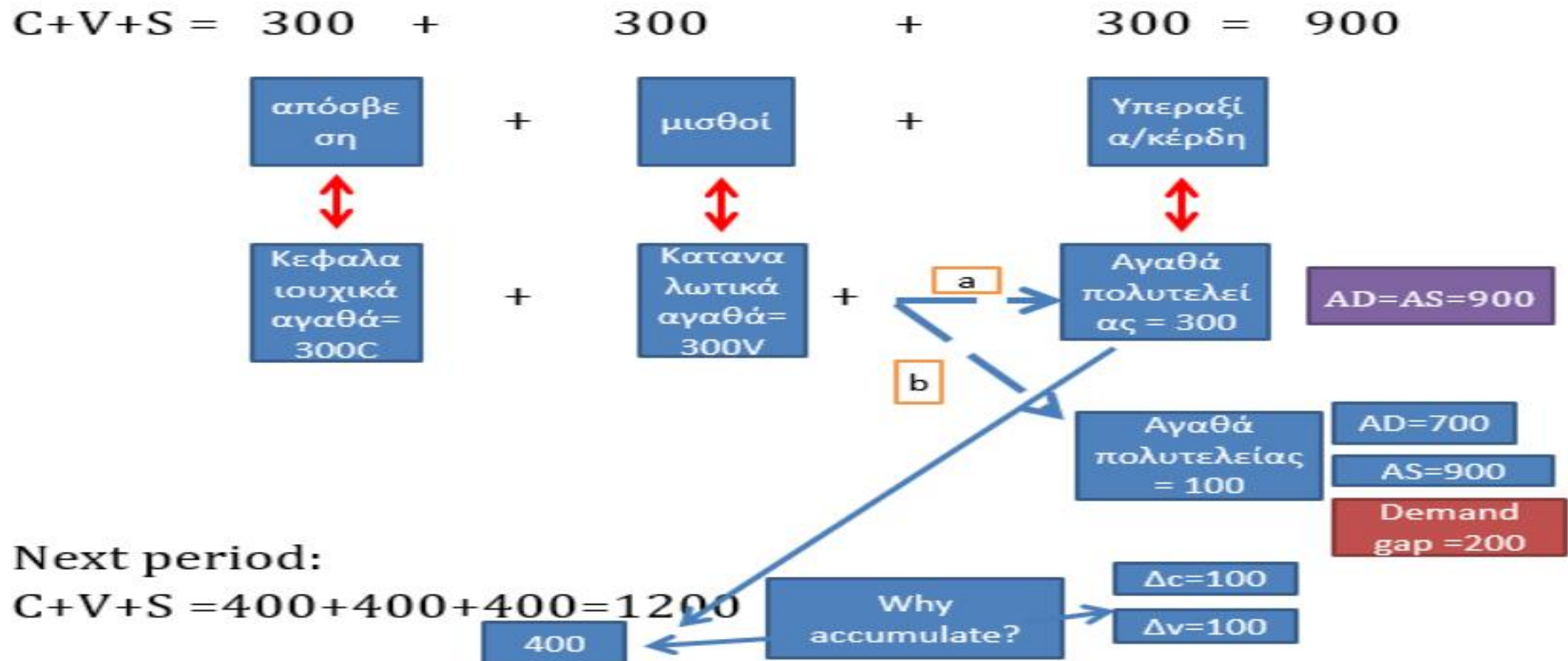
ΤΑ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΑ ΚΙΝΗΣΗΣ ΤΟΥ %ΚΕΡΔΟΥΣ ΣΤΟ “PROFIT SQUEEZE”

---

5. Σε τι συνίσταται η θεωρία της υποκατανάλωσης;

Η ΥΠΟΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ LUXEMBURG

Η ΥΠΟΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

- **Luxemburg:** The source of demand that justifies accumulation comes from external markets – Imperialism – war – exhaustion of non-capitalist territories --→ collapse of the system
- **Baran and Sweezy (1966):** Monopoly Capital

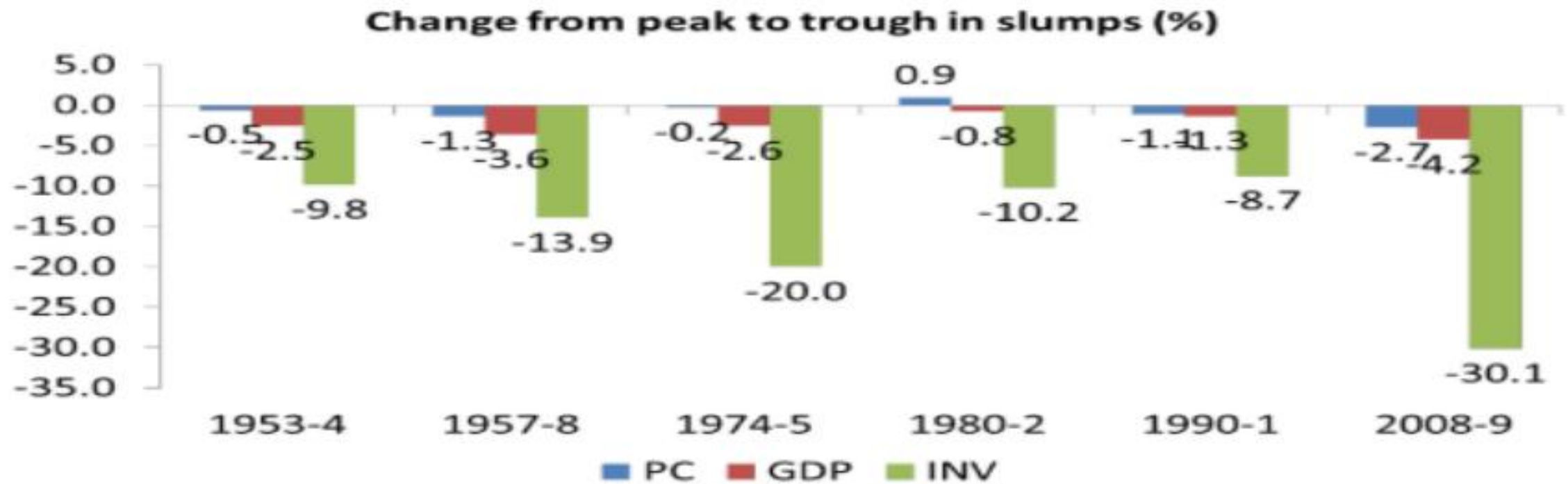
The law of the tendency of the surplus to rise

Surplus = potential GDP – necessary costs of production.

Ways to absorb the surplus: “sales effort”, government expenditure (more military less civilian), waste spending, luxury goods consumption, discovery of new products and technologies, usually in a context of international stability guaranteed by a hegemonic country (UK, US).

Otherwise, permanent stagnation rules, since when and if states raise demand monopolies respond by raising prices instead of output (“stagflation”).

Figure 1. Percentage change in US real personal consumption (PC), investment and GDP

Source: BEA NIPA, author's calculations

6. Τι ισχυρίζεται η μαρξιστική βιβλιογραφία για την πρόσφατη κρίση;

ΜΑΡΞΙΣΤΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

- **Underconsumption/lack of effective demand:** R. Luxembourg – Steindl – Hansen – Davidson – Post-Keynesians – P. Sweezy – P. Baran – M. Kalecki – J.B. Foster
- **“Profit squeeze”:**
  - a) Labor strength – Glyn and Sutcliffe (1972), Body and Crotty (1975) Armstrong, Glyn and Harisson (1991)
  - b) Social Structures of Accumulation School-Bowles, Gordon, Weisskopf- Edwards – Reich – O’ Hara – Kotz
  - c) Regulation School-Aglietta, Boyer, Lipietz
  - d) I. Wallerstein: profit squeeze at the level of the world system
- **Overconsumption/underaccumulation:**
Dumenil/Levy
- **Financialization/fiscal crisis:**
Lapavitsas
- **Marxian Law of the Falling Rate Of Profit:**
Grossman-Mandel-Shaikh-Moseley- Kliman- Roberts

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

- (Financial) Management crisis ----→ appropriate regulation of the financial system
- Wrong (neoliberal) paradigm -----→ different (Keynesian, social democratic) policy regime, demand stimulation and income redistribution
- Wrong Eurozone structure -----→ new architecture, fiscal union
- Fiscal crisis -----→ Fiscal austerity (for workers)
- Structural, systemic crisis -----→ Question (theoretically) and challenge (politically) the capitalist system and its future as a whole

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΔΟΧΩΝ ΓΙΑ ΚΡΙΣΗ 2007-2008

ΔΥΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

- Economic **breakdown (collapse) του συνολικού συστήματος** ≠ Νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους που αναφέρεται στην εγγενή δημιουργία αντικειμενικών (και μόνο) συνθηκών για την υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος με την απαραίτητη πολιτική δράση των υποτελών τάξεων, με αφορμή/μετά από μια σοβαρή δομική κρίση που απονομιμοποιεί το σύστημα.
- **«Κρίση Υπερσυσώρευσης Κεφαλαίου»:** α) αυξανόμενη οργανική σύνθεση κεφαλαίου, Νόμος Πτωτικής Τάσης του Ποσοστού Κέρδους (3^{ος} Τόμος) β) αύξηση των μισθών λόγω της εξάντλησης του εφεδρικού στρατού εργασίας (1^{ος} Τόμος), ή εξάντληση των αυξήσεων στην παραγωγικότητα από την υιοθέτηση κάποιου «τεχνολογικού υποδείγματος», γ) υπερπαραγωγή εμπορευμάτων (από συσσωρευμένο κεφάλαιο με μεγάλη παραγωγικότητα) που δεν μπορούν να απορροφηθούν.

ΟΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΜΑΡΞΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

Theory/Category	Distribution (s/v)	<u>Capitalization</u> (K/Y)	Normal profitability (demand) $r^N = \frac{r}{u}$	Actual profitability, r
Law of the falling rate of profit	↑	↑	↓	↓
<u>Underconsumption</u> / Lack of Effective Demand	↑	<u>ct</u>	↑	↓
Overaccumulation - profit squeeze	↓	<u>ct</u>	↓	↓

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΡΙΣΗΣ

CRISIS THEORY	<u>Underconsumption</u>	Profit squeeze	Falling rate of profit
THEORETICAL PARADIGM	Left (Post) Keynesian	Neo-Ricardian- <u>Sraffian</u> - Neo-Marxist	Marxian -Orthodox Marxist
LOCUS OF CRISIS	Market-circulation	Distribution	Production
CAUSE OF CRISIS	Insufficient demand-monopoly pricing	Wage gains in excess of productivity growth	Rising organic composition of capital
POLITICAL TENDENCY	Populism	(Left) Social democracy (1970s)	Socialism- communism
CONSTITUENCY FOR POLITICAL STRATEGY	Anti-monopoly alliance	Broadly defined working class	Industrial workers- working class
SOLUTION TO CRISIS	State spending, income redistribution, price controls	New social contract, economic democracy, worker participation	Immediate transition to socialism

-
7. Πώς διερευνούμε εμπειρικά την ισχύ αυτών των θεωριών και τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις;

ΤΙ ΠΡΟΒΛΕΠΕΙ Η ΚΑΘΕ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΡΙΣΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ

	$\Delta(C/L)$	$\Delta(S/V)$	Δr
Υποκατανάλωση	$\equiv$	$\uparrow$	$\uparrow$
Συμπίεση κερδών	$\equiv$	$\downarrow$	$\downarrow$
ΠΥΤΙΚ	$\uparrow$	$\uparrow$	$\downarrow$

ΕΞΗΓΩΝΤΑΣ ΤΗ ΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΚΕΡΔΟΥΣ

$$r = \frac{\Pi}{K} = \frac{\Pi}{Y} \frac{Y}{K_u} \frac{K_u}{K}$$

Π = κέρδη

Y = νέα αξία (καθαρό προϊόν)

K = συνολικό απόθεμα κεφαλαίου

K_u = χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο

K_u/K = βαθμός χρησιμοποίησης

παραγωγικού δυναμικού

1. **Θεωρία συμπίεσης κερδών:** εστιάζει στο μερίδιο κερδών (Π/K) και προβλέπει τη μείωση του
2. **Θεωρία υποκατανάλωσης:** Εστιάζει στο K_u/K και προβλέπει τη μείωση του.
3. **Θεωρία ΠΤΠΚ:** Εστιάζει στο Y/K_u και προβλέπει μείωση του.

ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΘΑΡΟ ΜΑΡΞΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ Ο ΛΟΓΟΣ ΚΕΡΔΩΝ/ΜΙΣΘΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

$$R = S/K = (S/V) / (K/V)$$

$$r \downarrow = \frac{\Pi}{K} = \frac{S - U}{K} = \frac{S/V - U/V}{K/V} = \downarrow R - \uparrow U/K$$

R = Γενικό Μαρξικό Ποσοστό Κέρδους, r = καθαρό ποσοστό κέρδους, S = υπεραξία, V = μεταβλητό κεφάλαιο, K = πάγιο κεφάλαιο, Π = κέρδη, U = μη παραγωγικά έξοδα, W = μισθοί

$$\downarrow \frac{\Pi}{W} = \frac{S - U}{V + U} = \frac{\uparrow S/V - U/V}{1 + \uparrow U/V}$$

S/V : Διανομή

K/V : Τεχνολογική Μεταβολή

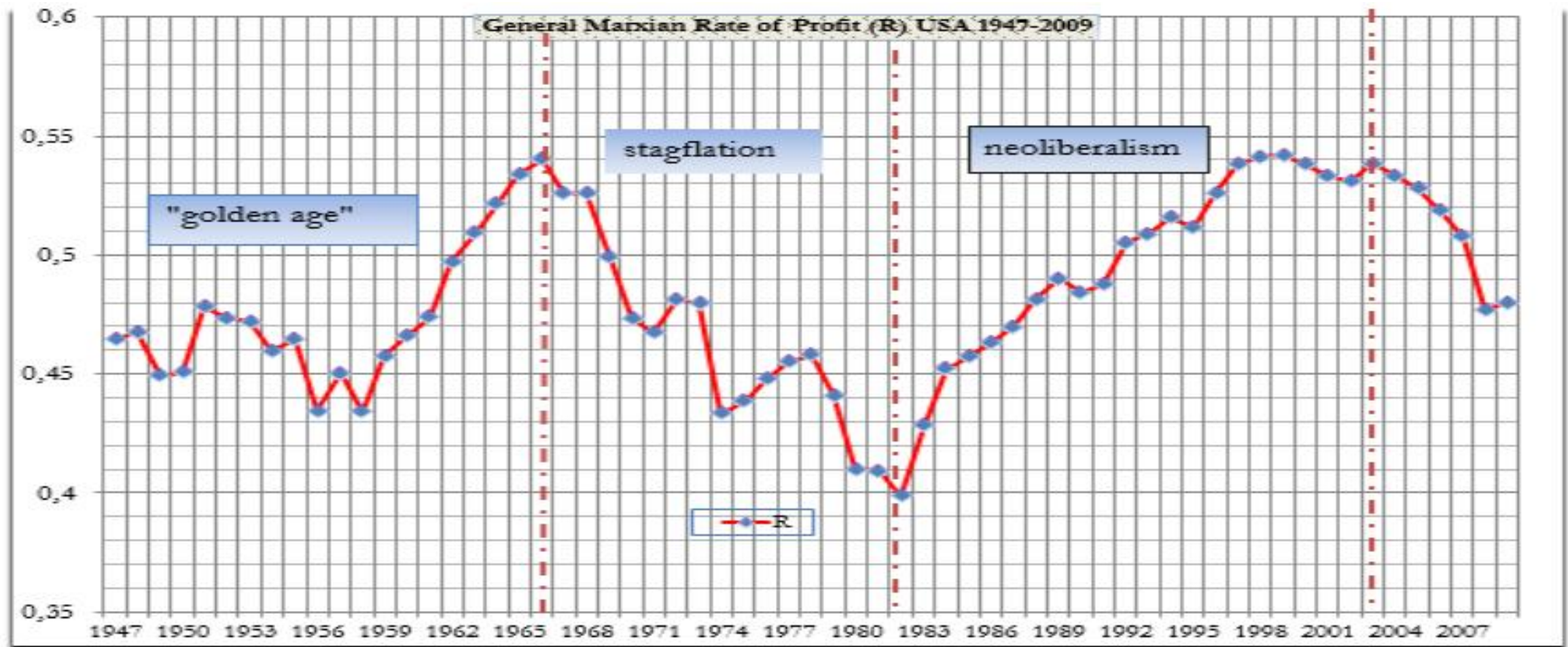
U/V : Δομική Μεταβολή

-
8. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια της πρόσφατης κρίσης που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2007;

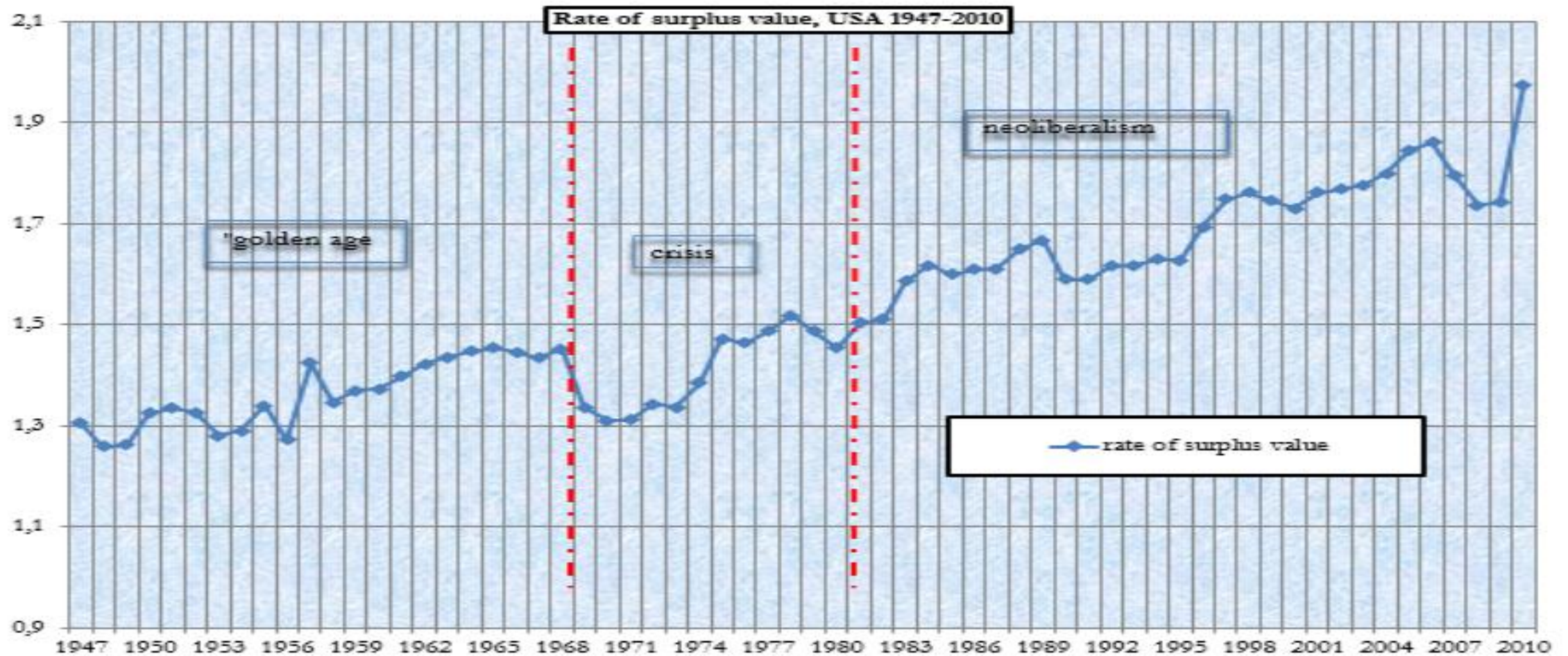
ΤΟ ΚΑΘΑΡΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ, 1947-2011

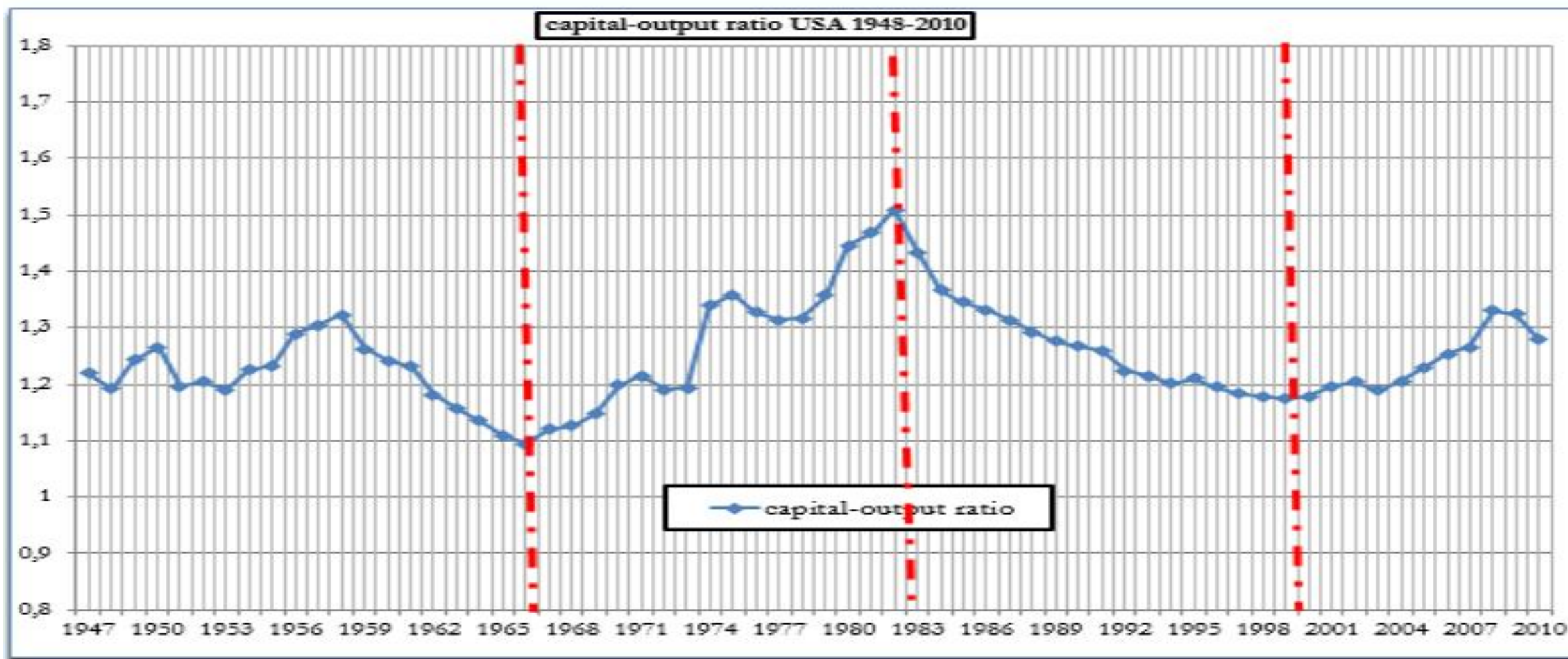
ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΜΑΡΞΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ, ΗΠΑ 1947-2009

ΔΙΑΝΟΜΗ: ΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ, ΗΠΑ 1947-2010

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ: Ο ΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ-ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ, ΗΠΑ 1948-2010

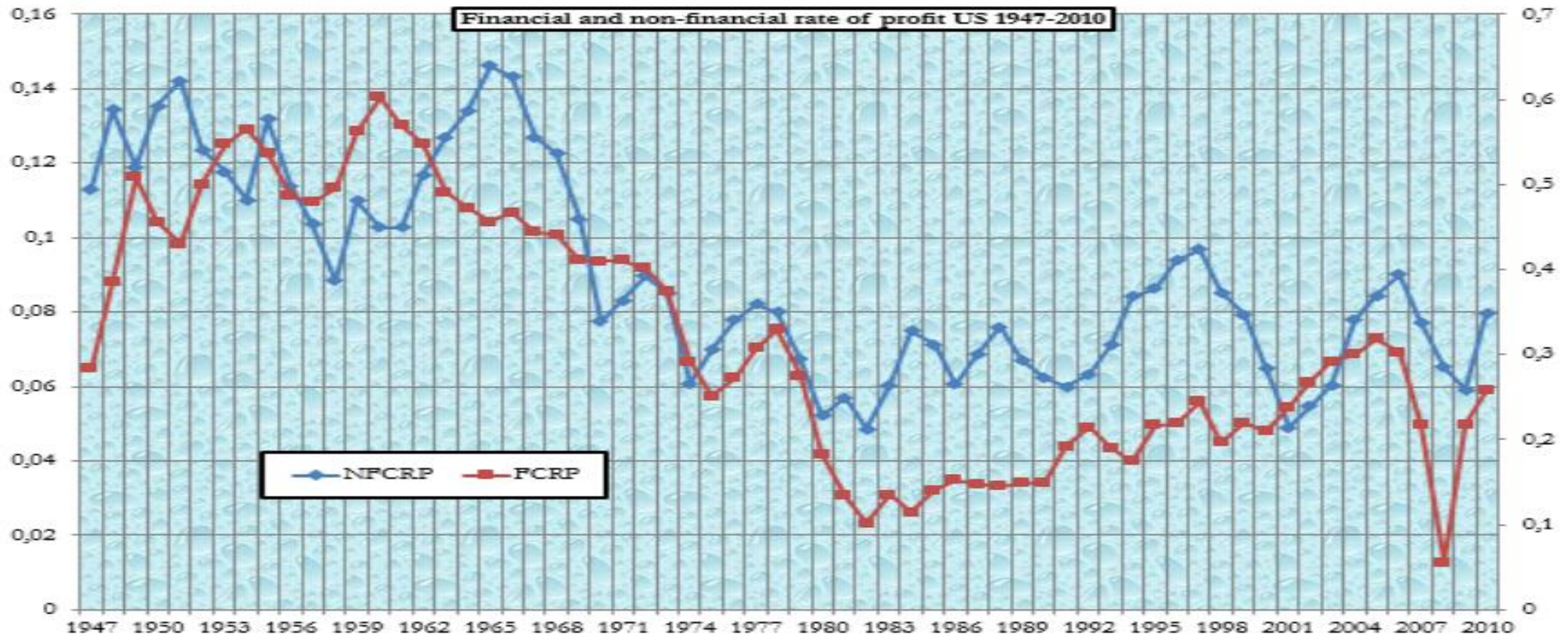
Η ΔΟΜΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, ΗΠΑ 1947-2010

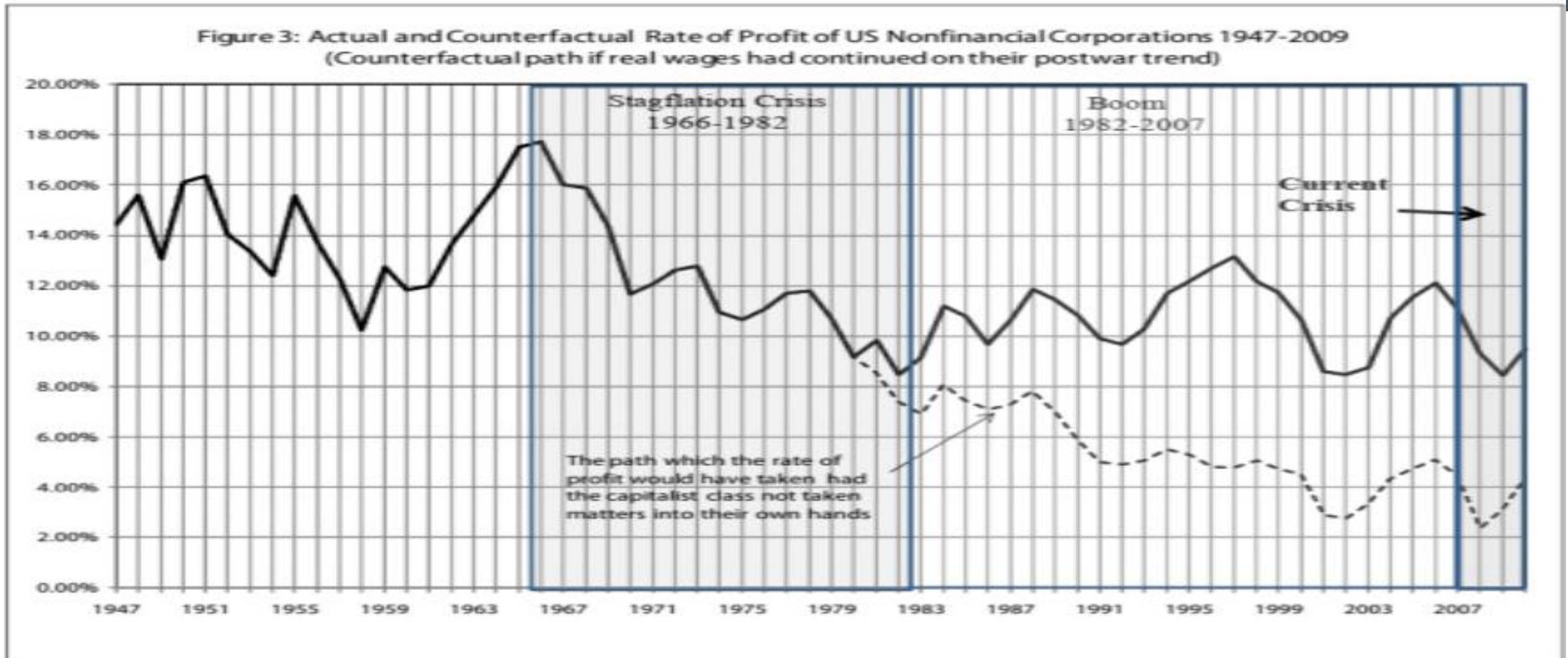
ΚΑΘΑΡΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΚΟ ΚΑΘΑΡΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ($R^N = R/U$), ΗΠΑ (1947-2011)

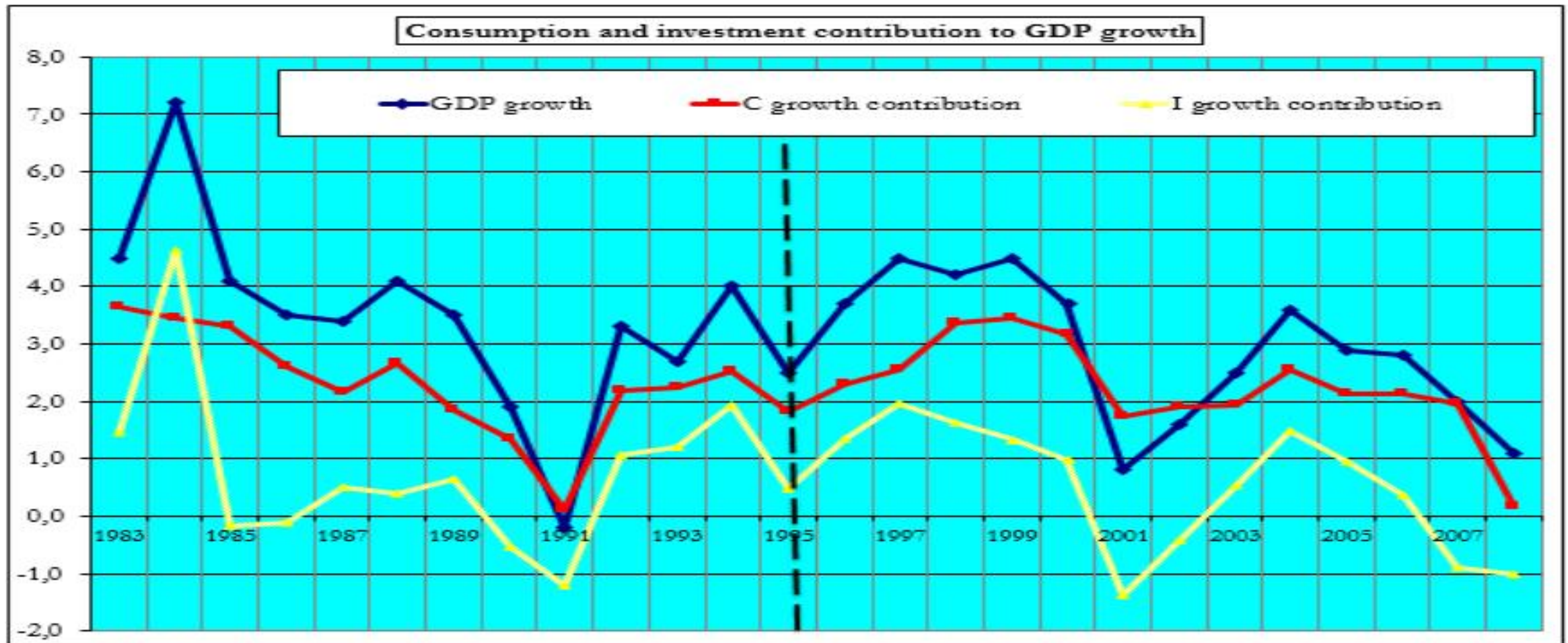
ΤΟ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ-ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟ % ΚΕΡΔΟΥΣ, ΗΠΑ (1947-2010)

ΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΣΤΙΣ ΗΠΑ (1947-2010) ΚΑΙ ΤΟ ΔΥΝΗΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΜΕΙΩΣΗ ΤΩΝ ΜΙΣΘΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 1980

ΣΥΜΒΟΛΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ ΣΤΟ ΑΕΠ, ΗΠΑ (1983-2007)

ΜΕΣΟΣ ΡΥΘΜΟΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗ «ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ» ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΠΟΥ ΞΕΣΠΑΣΕ ΤΟ 2008

Labor productivity	1957-68	1968-81	1982-1994	1995-2007	2008-2013
USA	2.7	1.6	1.4	2.0	1.2
Japan	7.2	5.4	2.9	1.7	0.08
Germany	5.3	4.0	2.8	1.8	0.03
France	5.1	4.1	2.5	1.7	0.02
UK	3.2	3.1	2.8	2.5	-0.05
Italy	6.3	4.0	1.8	0.07	-0.02

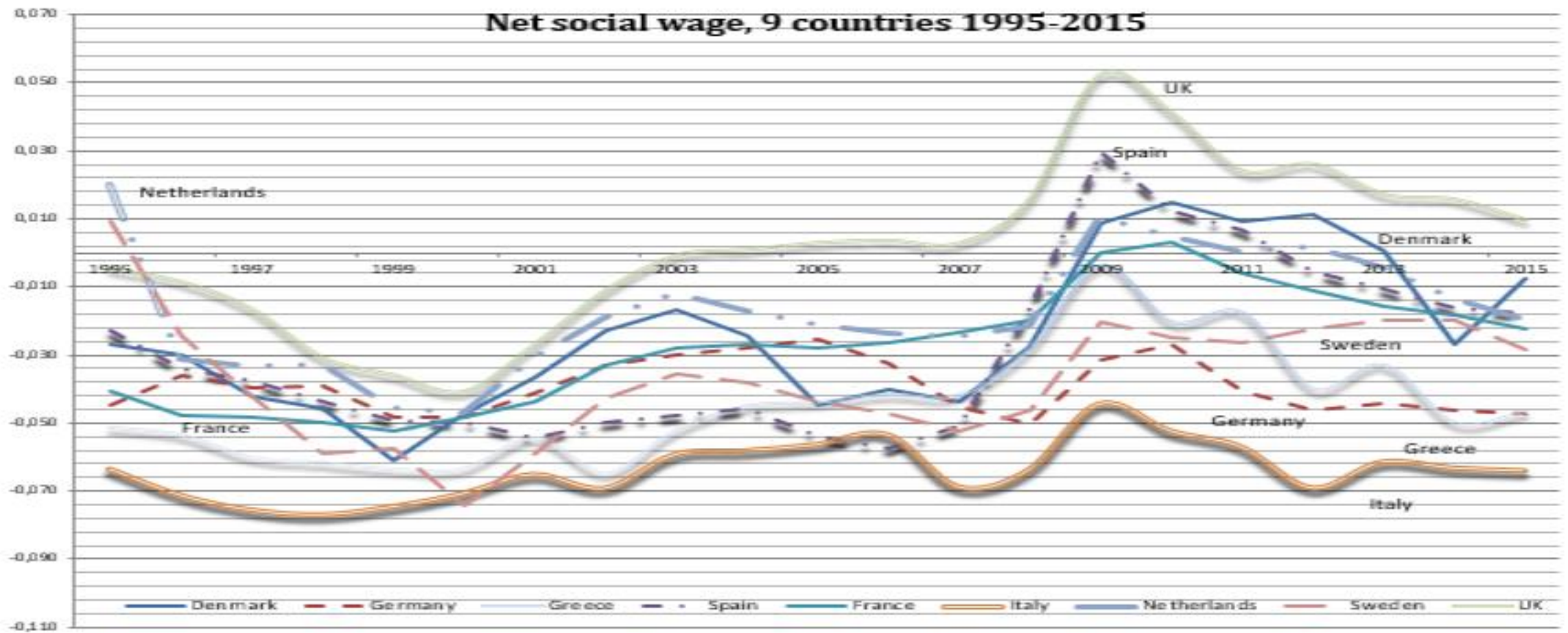
ΜΕΣΟΙ ΕΤΗΣΙΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

Παραγωγικότητα εργασίας ($y=ΑΕΠ/L$)	1960-69	1970-80	1980-90	1990-2000	2001-2007	2007- 2009
ΗΠΑ	2.4	1.6	1.45	1.8	2.0	1.4
Ιαπωνία	8.6	4.3	4.1	2.1	2.1	-0.9
Γερμανία	4.2	3.8	2.35	2.15	1.6	-1.3
ΕΕ-12	5.1	2.9	2.1	2.0	1.3	-0.1
G-7	4.8	2.9	2.25	2.1	1.8	0.1

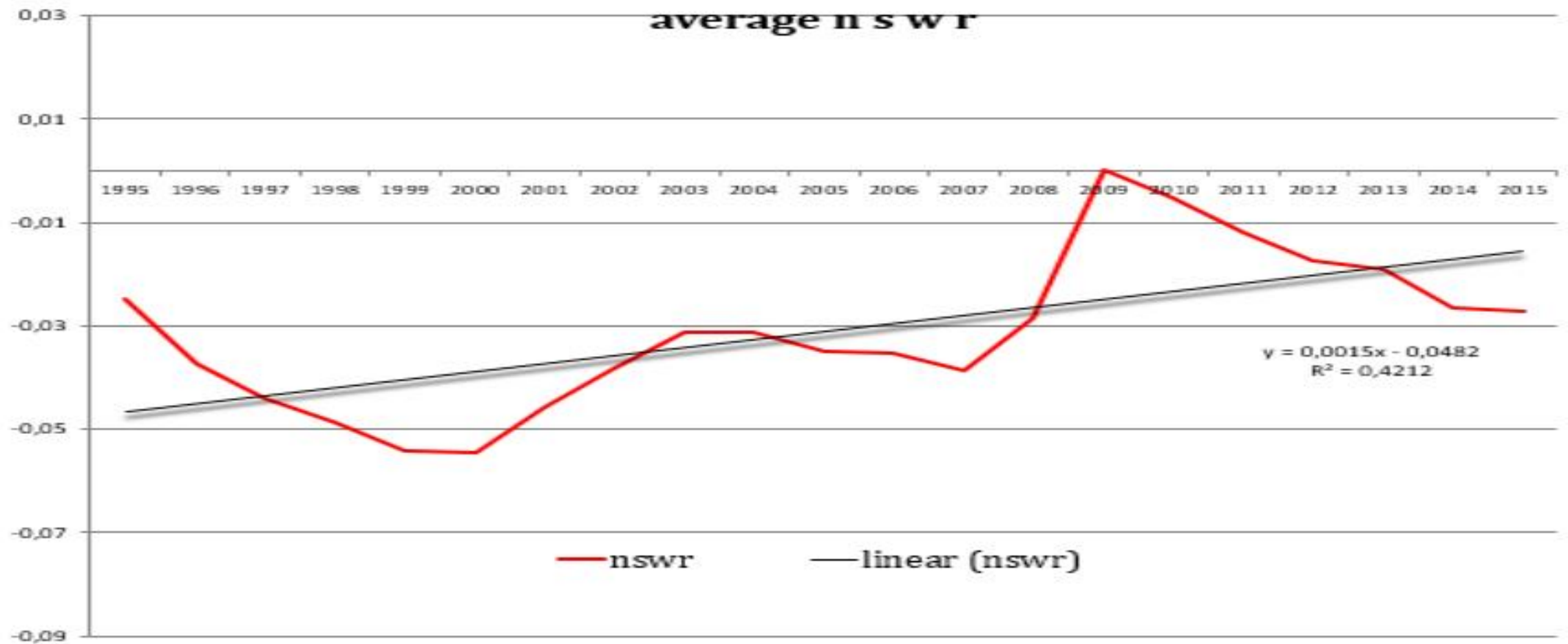
Κ.Κ. ΑΕΠ ΣΤΙΣ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΕΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ

ΑΕΠ κατά κεφαλή	1960-69	1970-80	1980-90	1990-2000	2000-2005	2000-2010
ΗΠΑ	3.3	2.4	2.6	2.2	1.5	0.8
Ιαπωνία	9.0	2.8	3.9	0.8	1.2	0.8
Γερμανία	3.5	2.8	2.0	1.3	0.4	1.0
G-7	3.8	2.1	1.9	1.4	1.2	0.7
Αναπτυγμένες οικονομίες (Ευρώπη)	---	2.7	2.2	1.8	1.4	1.1
Αναπτυγμένες οικονομίες	----	2.6	2.6	1.9	1.5	1.0

Ο ΚΑΘΑΡΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΜΙΣΘΟΣ ΣΕ 9 ΧΩΡΕΣ, 1995-2015

ΜΕΣΟΣ ΚΑΘΑΡΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΜΙΣΘΟΣ ΣΕ 9 ΧΩΡΕΣ, 1995-2015

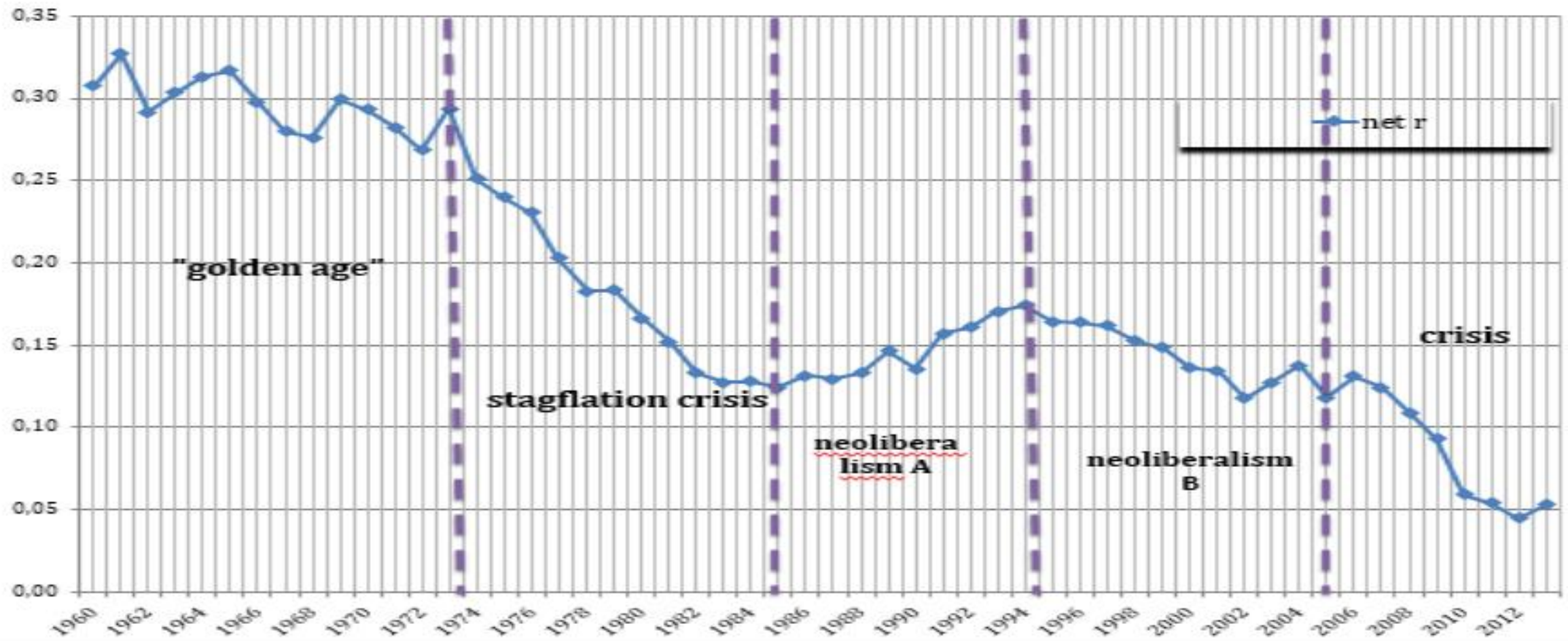

-
9. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια της πρόσφατης μακρόχρονης κρίσης στην Ελλάδα;

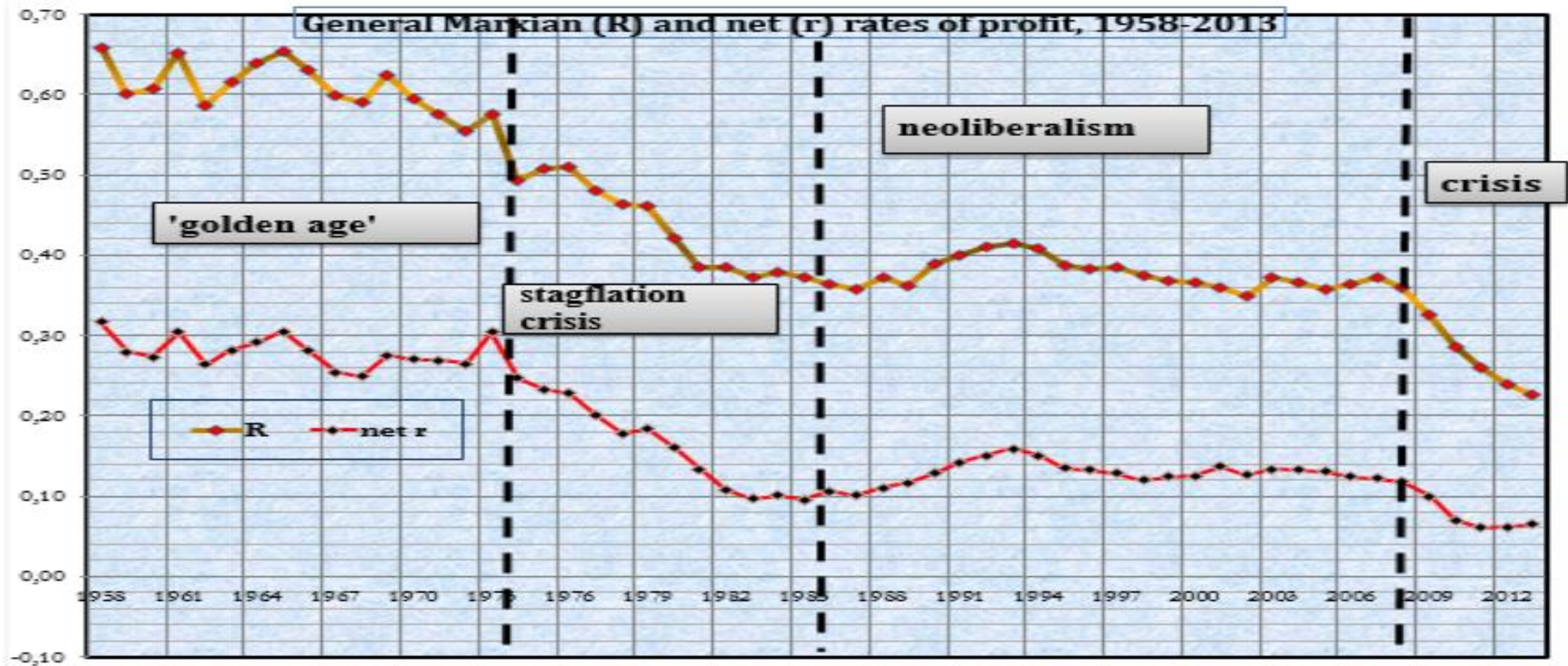
Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΜΑΚΡΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (2009-2018)

- ❑ Στην πρόσφατη κρίση της ελληνικής οικονομίας συμπυκνώνονται **τρεις διαστάσεις** :
  - α) η διεθνής κρίση υπερσυσώρευσης κεφαλαίου εξ' αιτίας καταρχάς του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.
  - β) η αντίστοιχη κρίση της «πραγματικής» ελληνικής οικονομίας με τα ίδια αίτια και
  - γ) η κρίση των δημοσίων οικονομικών του ελληνικού κράτους.
- ❑ Δίνεται έμφαση σε τρία χαρακτηριστικά: **α)** στη διαρκώς φθίνουσα οικονομική απόδοση των αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών **β)** στο κοινό μοτίβο εξέλιξης που αποκαλύπτουν οι κρίσιμες μαρξικές μεταβλητές για τις φάσεις της οικονομίας των ΗΠΑ και της ελληνικής οικονομίας **γ)** στην ιδιαίτερη δημοσιονομική δομή του ελληνικού κράτους με ταξικό πρόσημο καθαρά αρνητικό για την εργατική τάξη.
- ❑ Ξεχωρίζονται 4 φάσεις στην εξέλιξη της ελληνικής και της διεθνούς καπιταλιστικής οικονομίας με μόνη διαφορά ότι η εκδήλωση τους στην πρώτη έχει μία χρονική υστέρηση 3-5 ετών σε σχέση με τη δεύτερη.

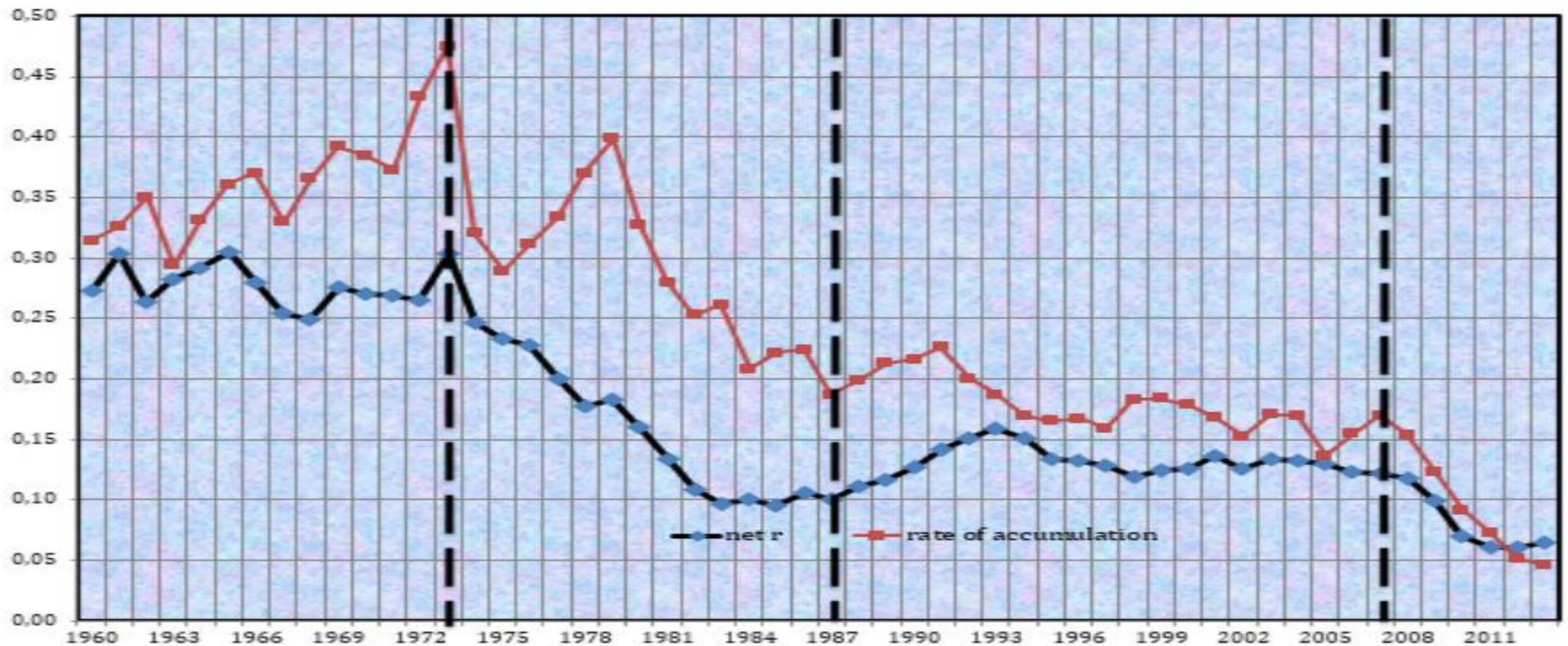
ΤΟ ΚΑΘΑΡΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ, ΕΛΛΑΔΑ 1960-2013

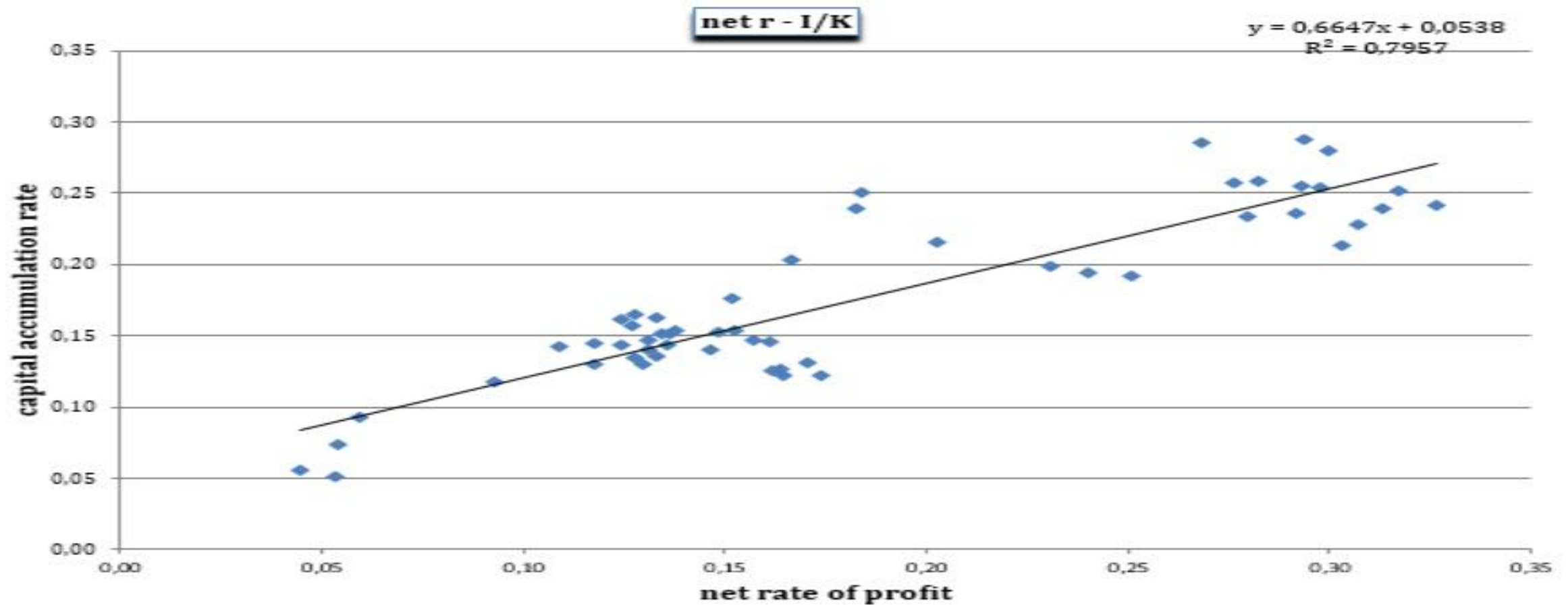
ΓΕΝΙΚΟ ΜΑΡΞΙΚΟ (R) ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ (r), ΕΛΛΑΔΑ, 1958-2013

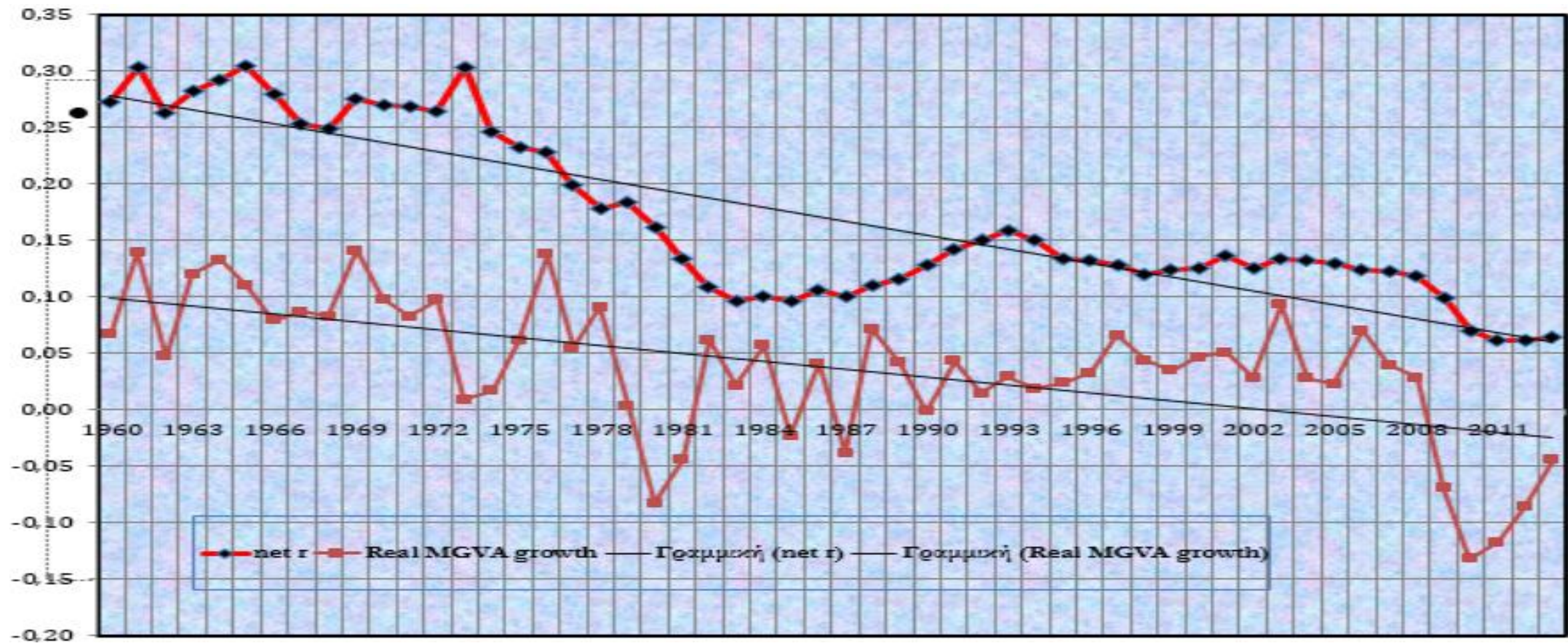
ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 1960-2013

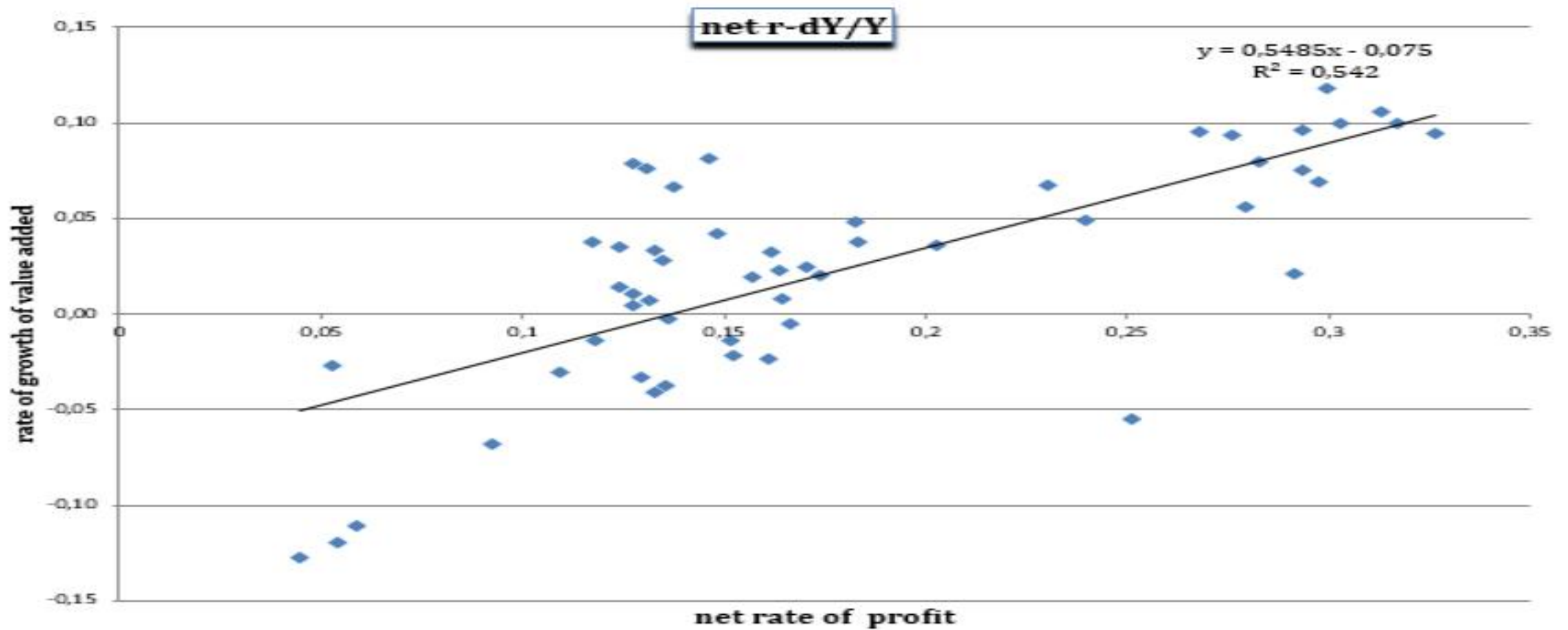
ΚΕΡΔΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2013)

ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2013)

ΚΕΡΔΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2013)

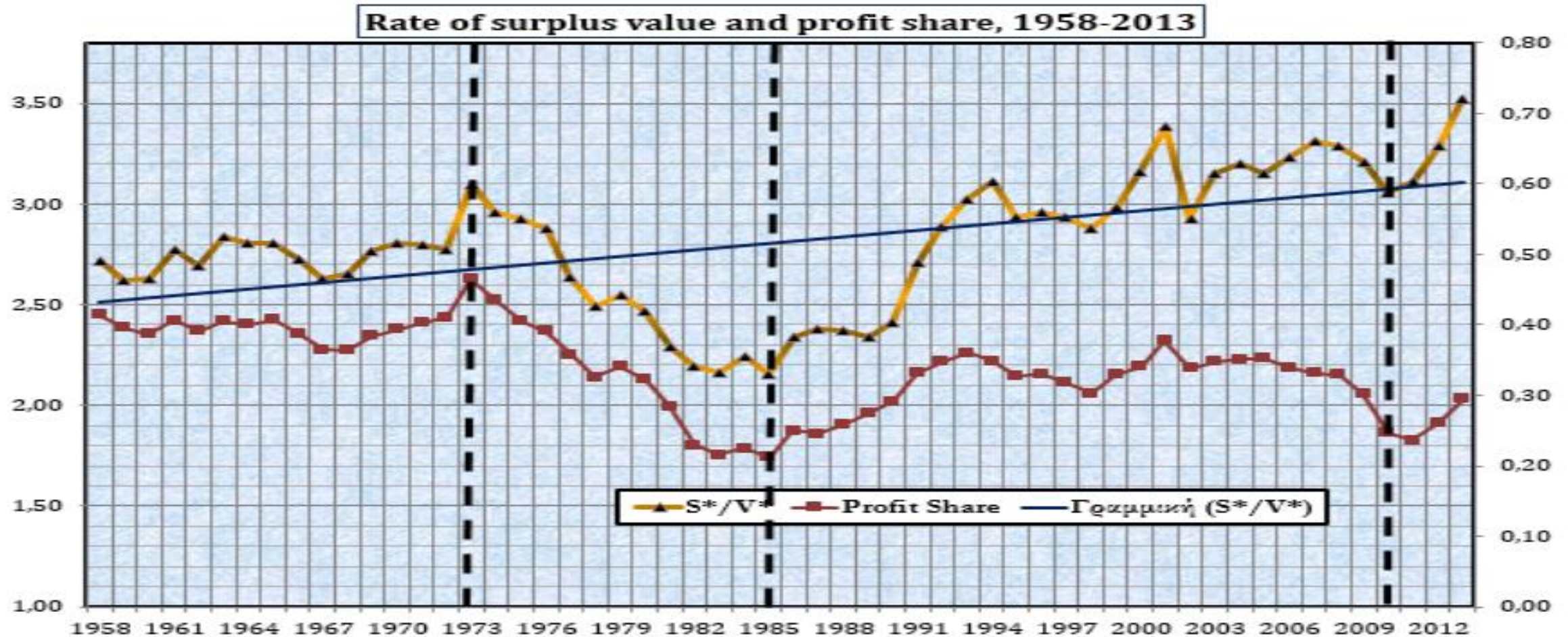
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ: ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, ΕΛΛΑΔΑ (1958-2012)

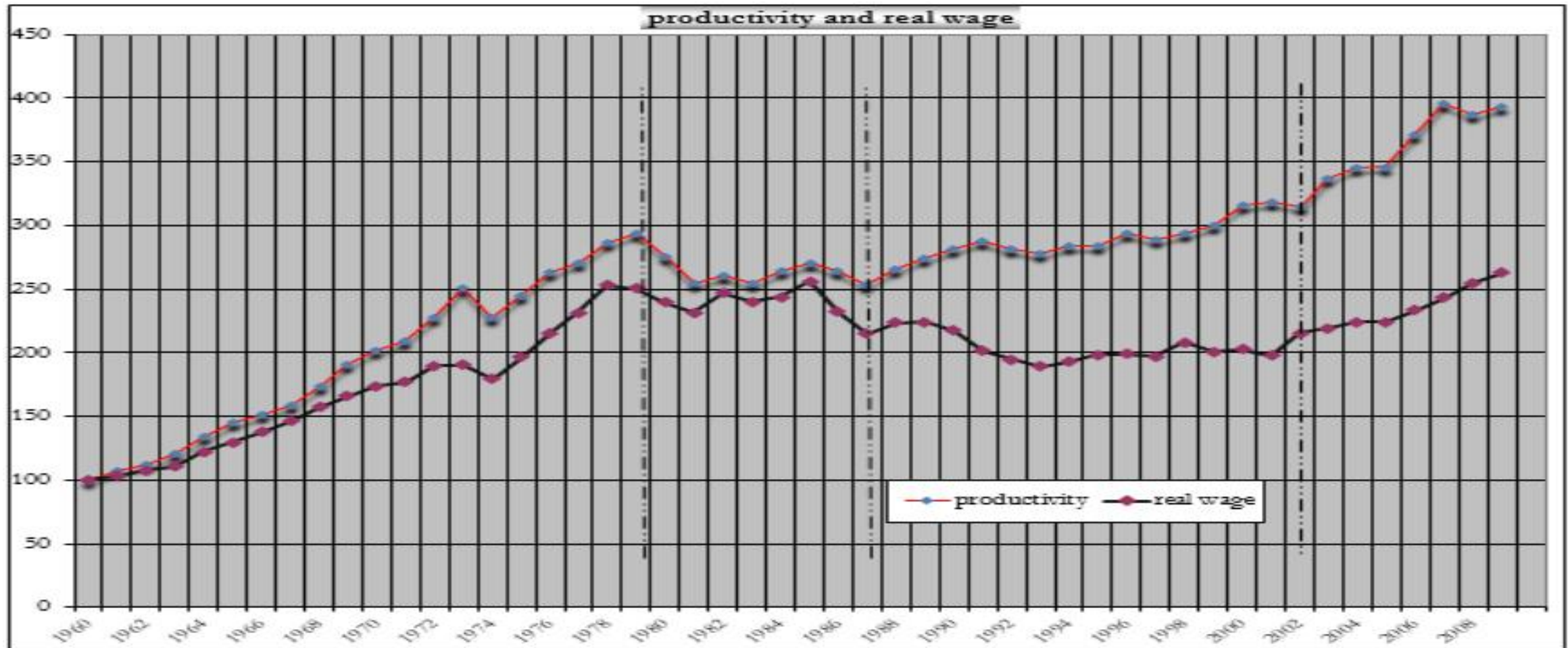
ΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ: Capital intensity (K/N_p), productivity (Y/N_p) and capital-output ratio (K/Y), GREECE (1958-2009)

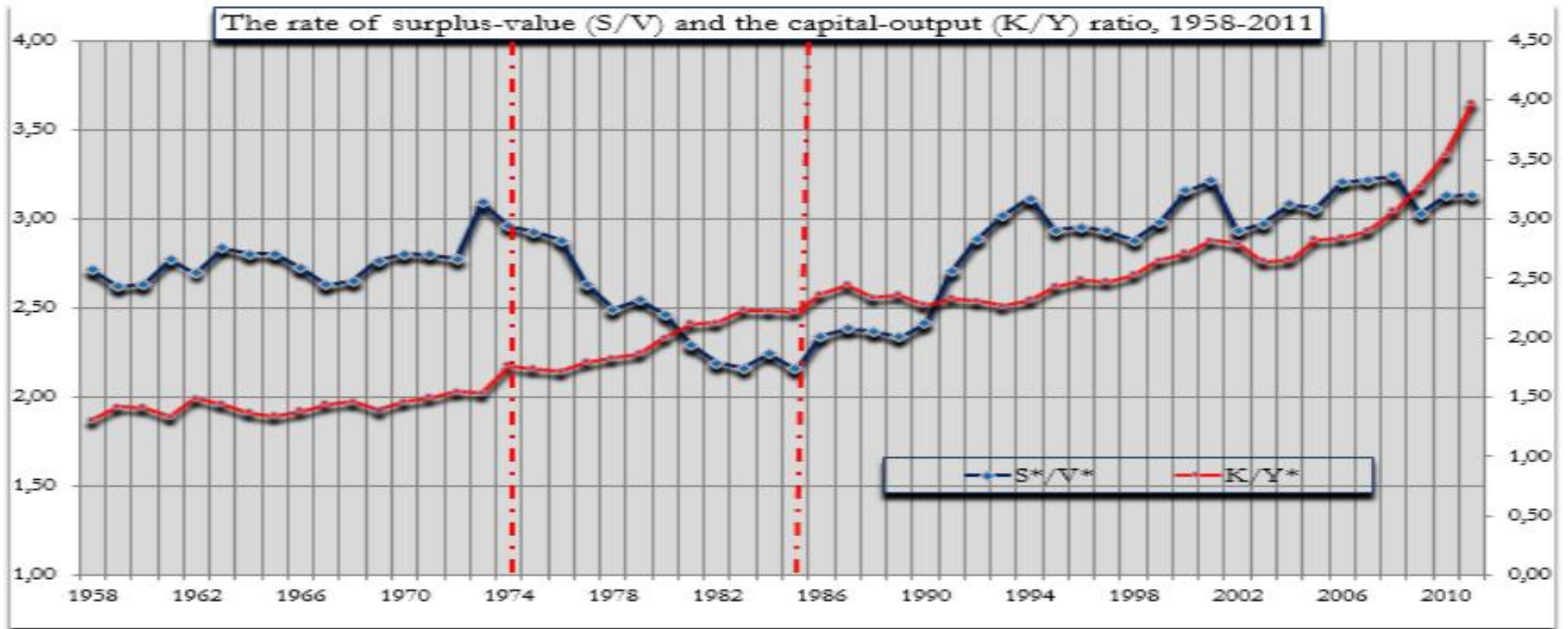
Διανομή/«Συμπίεση κερδών»;
Ποσοστό υπεραξίας (S^*/V^*) και μερίδιο κερδών (Π/Y), ΕΛΛΑΔΑ (1958-2013)

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΜΙΣΘΟΣ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2008)

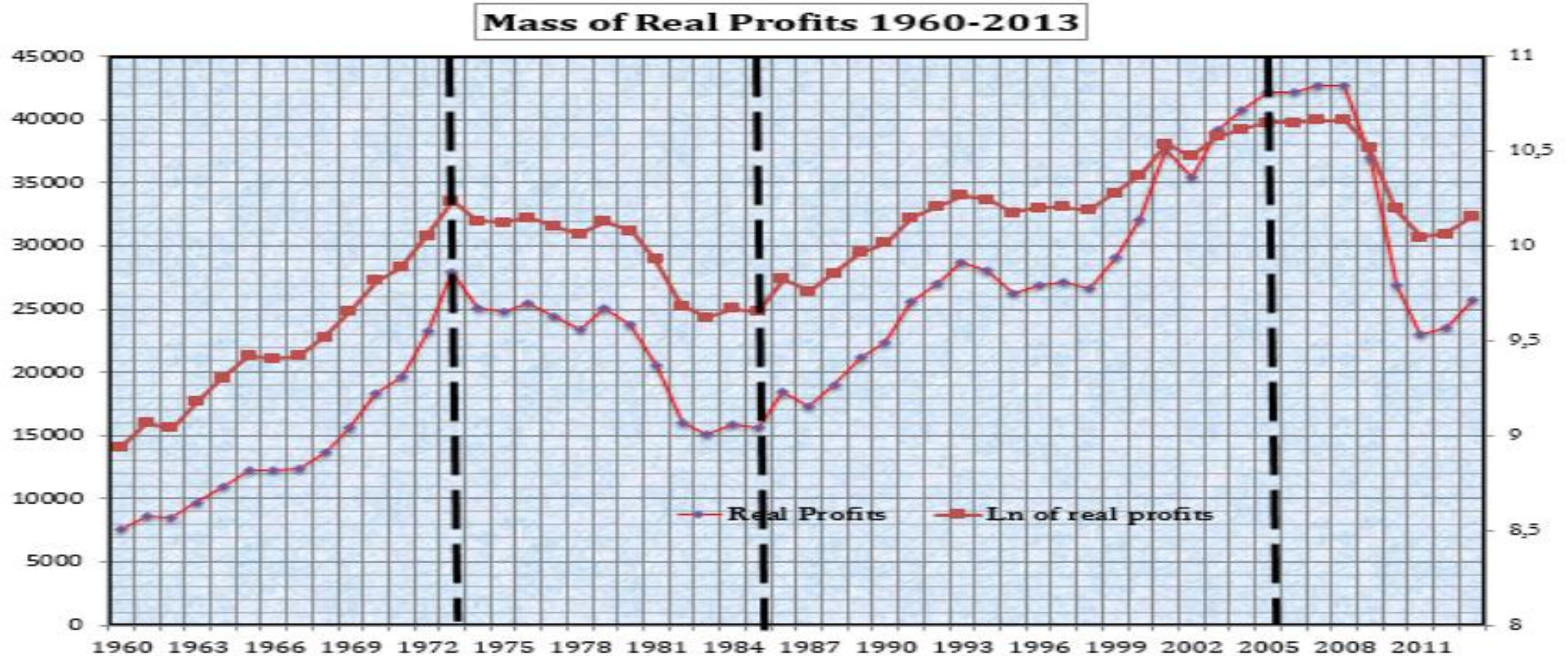
ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ-ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ, ΕΛΛΑΔΑ (1958-2011)

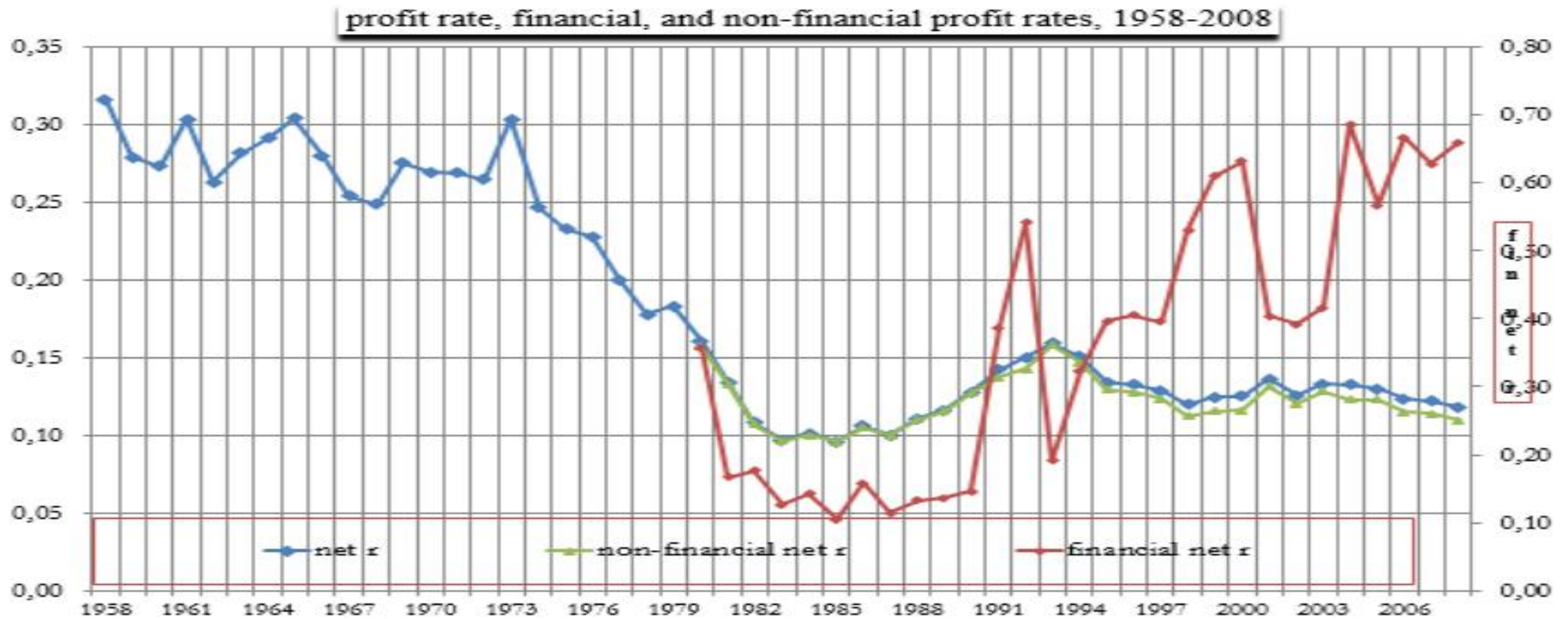
ΥΠΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ; Ο ΒΑΘΜΟΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2013)

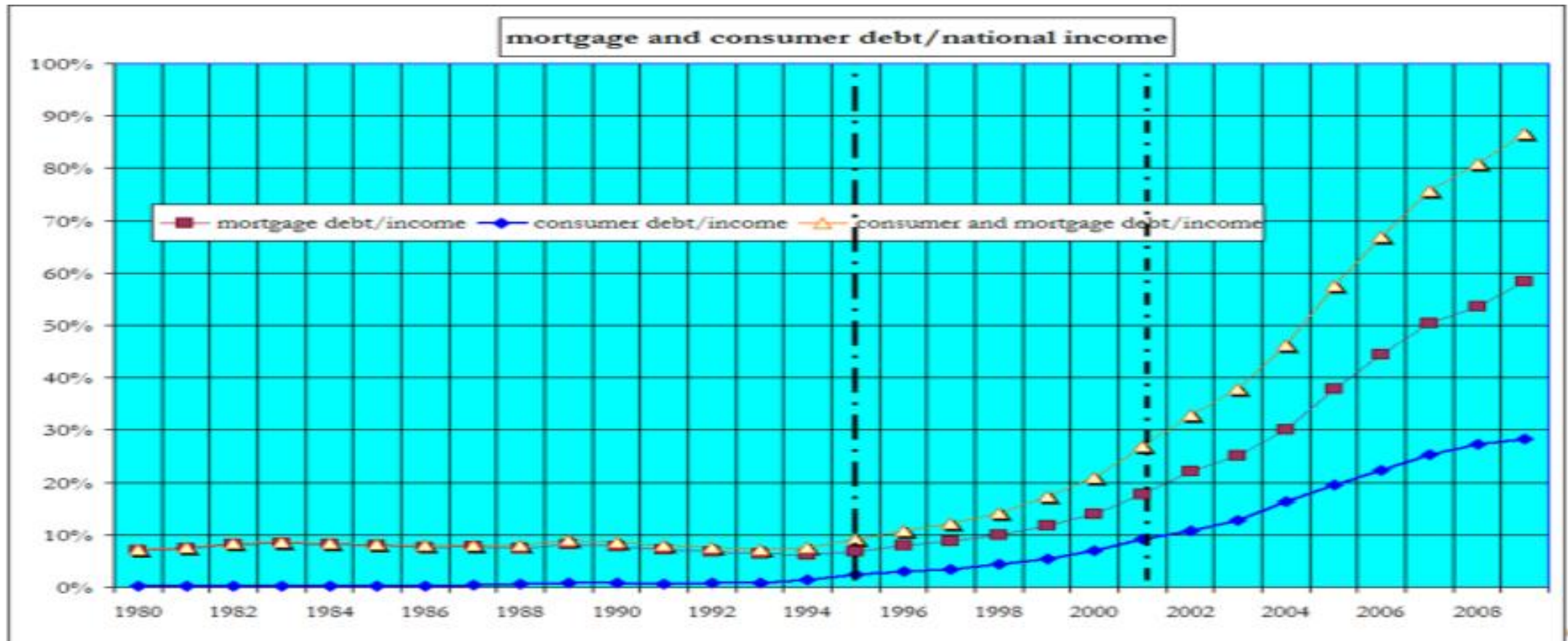
ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΥΠΕΡΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ: ΜΑΖΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΚΕΡΔΩΝ, ΕΛΛΑΔΑ (1960-2013)

Χ/Π ΚΑΙ ΜΗ-Χ/Π ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΕΡΔΟΥΣ, ΕΛΛΑΔΑ (1958-2006)

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΧΡΕΟΣ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ, ΕΛΛΑΔΑ (1980-2008)

Δομική μεταβολή: Λόγος (αμοιβής) μη παραγωγικής προς παραγωγική εργασία, Ελλάδα (1958-2013)

ΒΑΣΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τι είναι η καπιταλιστική οικονομική κρίση;
2. Ποιες είναι οι βασικές μαρξιστικές θεωρίες κρίσης;
3. Πώς συνδέεται ο νόμος της ΠΤΠΚ με το ξέσπασμα της κρίσης;
4. Σε τι συνίσταται η θεωρία περί «Συμπίεσης των Κερδών» (Profit Squeeze);
5. Σε τι συνίσταται η θεωρία της υποκατανάλωσης;
6. Τι ισχυρίζεται η μαρξιστική βιβλιογραφία για την πρόσφατη κρίση;
7. Πώς διερευνούμε εμπειρικά την ισχύ αυτών των θεωριών;
8. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια της πρόσφατης κρίσης που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2007;
9. Τι δείχνουν οι εμπειρικές μετρήσεις για τα αίτια γης πρόσφατης μακρόχρονης κρίσης στην Ελλάδα;